

L. 500, 845

ВАСИЛЬ СІМОВИЧ

І В А Н Ф Р А Н К О
ЙОГО ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ

ДРУГЕ ДОПОВНЕНЕ ВИДАННЯ

У К Р А І Н С Ь К Е В И Д А В Н И Ц Т В О
Л Ї В І В 1941

~~I. 43.304~~

I. 500.845

5. Друкарня Поліграф-Тресту, Львів, Цу дер Гегенгассе 27. Зам. 109.

1943. 2. 34

Дня 28. травня ц. р. минуло двадцять п'ять років, як нестало найбільшого сина Галицької Землі, як перестало бити серце одного з найбільших людей, яких видав український народ. Невеликий час — двадцять п'ять років у житті народів. Але за цих двадцять п'ять років, як нестало Івана Франка, багато й багато у нас змінилось. І ми сами сильно змінилися. Цілком інші часи настали, інші думки нами ворушать, ми тепер гостріше відчуваємо своє становище, ніж воно було перед чверть століттям, коли він іще жив серед нас. І відчуваємо ми, що інакше було б із нами, коли б поет дожив був до наших, таких цікавих часів, і своїм могутнім словом до нас говорив, і як батько навчав, і як що до чого картав, і на шлях правдивий наводив.

Бо був Франко вчителем цілих поколінь нашого народу, по-батьківському брав за руку молодь, вів її до сонця. А коли з тієї мблоді мужі виростали і враз із ним до

роботи ставали, то все ж над ними спочивало люб'язне око батька, щоб часом колишні його діти зо шляху не збилися.

Франко це — частина історії нашої землі. Вийшов із неї, і для неї віддав усе, що мав. А як відійшов від нас, на всьому, до чого він своїх рук приклав, полишилася печать його духа.

*

Тяжкі часи проживала Галичина після того, як у сорокових роках ХІХ ст. заблисла була іскорка народної свідомости. Заблисла була з Маркіяном Шашкевичем¹ та з Руською Трійцею і на довгий час погасла. Наш народ опинився на розпутті. Правда, 1848 р. скасували панщину, наш селянин став вільний. Але незабаром у цій Австрії повіяли вітри холодні. Всі надії на кращі часи, на вільніше життя почали розвіватися. Наші провідники, що покладалися тоді на австрійський уряд, почали тратити віру у свої власні сили, у сили власного народу, і задивлятися на схід, на московського „брата“. А це використали поляки. Почали вказувати на нас, що ми ніби-то зітхаємо за „московським

раем“, що ми вороги Австрії. Їм повірили і віддали Галичину на ласку-неласку польської шляхти. Школи зараз тоді попольщили — а вони були німецькі до того часу, доки українська мова не виробиться, — уряди попольщили, на господарському полі запанувала польська шляхта, політичні права українського народу що раз більше звужували. А наші тодішні провідники, у своєму безсиллі та в повній зневірі, до балакалися були 1866 р. до того, що ми, мовляв, не окремий народ, а що ми і росіяни то одне й те саме...

Правда, на початку 60 р. р. XIX ст. повіяло живим духом — Галичина пізнала Шевченка. Під впливом великого Кобзаря наша інтелігентська молодь переродилася. Проти думок провідників про єдність із росіянами ця молодь почала відновлювати ті думки, що їх кохала в 40 р. р. „Руська Трійця“, що ними жив Маркіян Шашкевич. Це були думки — про те, що ми один народ із наддніпрянськими українцями. Шевченкове слово спалахнуло таким сильним вогнем, що той вогонь топив і зальоденілі серця деяких прихильників єдності з Москвою. До того з Буковини донісся свіжий голос молодого поета Юрія

Федьковича², і той голос перехопила молодь. У Галичині появилися щиро-українські часописи. Вони раз-у-раз зазначували, що ми народ старий, що ми мали свою державу за князів, що боролись за неї за козаччини, що за цю свою державність український народ пролив багато крови. До тих часописів дописували визначні письменники знад Дніпра. Почалося єднання в письменстві. Скрізь заговорили про боротьбу із зневірою, з тими, що її ширять та з Москвою єднаються, або взагалі до чужих народів утікають. Ці молоді люди звернули увагу на просвітню та освідому працю серед селянства та міщан. То з їх почину повстало 1868 р. перше в Галичині щиро-народне українське товариство „Просвіта“¹⁰, яке зараз-таки розвинуло, як на ті часи, широку діяльність, видаючи для селян та міщан цікаві книжечки.

Але ж людей тих, що назвали себе „народовцями“, було небагато. Думки, що вони ширили, були на ті часи нові, вони приймалися поволі. Народним життям кермувало все ще старше покоління. Те покоління, що не вірило у власні сили. Те, що, утративши прихильність австрійського уряду, шукало для себе допомоги в росій-

ського царя. А воно захопило всі тодішні народні установи й товариства у Львові („Ставропигійський Інститут“, „Народний Дім“, „Галицько-руська Матиця“) та на провінції і цупко тримало їх у своїх руках, не допускало до них молодих. Праці в установах цих не було, деякі з них цілими десятками років своїх зборів не скликали. Самі мало що робили, а щоб шкодити роботі „Просвіти“, заснували 1874 р. товариство імени Михайла Качковського³, хоч мету собі покладали таку саму, що і „Просвіта“.

Між прихильниками єдності з Москвою, що покладали всю свою надію на російського царя, і через те їх і назвали москвофілами, та народовцями закипіла гостра боротьба. Вона дечим була й корисна. Прихильники обох таборів мусіли братися до роботи, одні одних до неї гнали. Але ж деколи ця боротьба була дуже дрібна. Ось, наприклад, довгий спір ішов за букви, чи писати нам, як у церковних книгах написано, чи, може, з-російська а то й по-російському, чи по-народному, як селяни говорять. На цю боротьбу йшло багато сили, а тимчасом із тієї боротьби користали — поляки. Українці щораз більше тра-

тили в краю своє значення і вплив. Простий народ далі стогнав у злиднях, у господарській залежності, у темноті, у невідомості, хто він, чого йому хотіти, яка в нього сила, як боротися за свою кращу долю.

Все це треба нам мати перед очима, щоб зрозуміти, хто був для нас Франко, яка його вага для нашого народу, та чим його ім'я стало для нас безсмертне.

*

Іван Франко — син нашого Підкарпаття. Рідне його село — Нагуєвичі, у Дрогобиччині. Ось картина цього села. На обрії, за 4 км. зарисувався Діл, горб, що „як ворситься на слоту“, та люди знають, що затягнеться дощ. А за ним гороїжаться стовпи, що ніби підпирають небо. Лісок недалеко, потічок селом, вигін — пасовисько. У цьому селі поет побачив світ — 27 серпня 1856 р. в домі батьків-селян. Батько Яків, із поукраїнчених німців, добрий, роботящий, дбайливий, запопадливий, дуже чесний і розумний, іще на своїй власній шкірі запам'ятав тяжкі знуцання панів над селянами за панщини. Сам він був коваль,

і в його кузні сходилося все багато людей, що шукали в нього поради.

Малим був Франко не як усі діти. Все було чогось задумаеться, все було щось таке скаже, що всі дивуються. Батько помітив талант у дитини і віддав свого Івана до школи, до сусіднього села Ясениці Сільної. Там у дядька, Павла Кульчицького, людини розумної, письменної, пробув хлопець два роки. А далі його дали до Дрогобича до школи оо. Василіян.

Франкові було вісім років, як під Великдень 1865 р. помер батько, і мати віддалася вдруге. Це був неабиякий удар для дитини. Батька свого Франко дуже любив — за його розум, за добре серце, за те, що був „усе усміхнутий, все на жарти вдалий, приязний, щирий“, за те, що вмів багато „людських сліз осушити за свого життя“. Любив та шанував він батька за те, що батько „з громадою всяке горе поділяв“, що „добро громадське вище свого клав“, що „все за громаду, як умів, стояв“. Ціле своє життя згадував тепло та з любов'ю свого батька, бо те, що бачив на власні очі чи дома, чи в кузні — на все врїзалось у його душу.

На щастя, вітчим був для дитини добрий, дбайливий. Його заходами хлопець дістався до дрогобицької гімназії, яку він і закінчив 1875 р. Та мати не дожила цієї важної хвилини в житті свого талановитого сина. В 1873 р., коли він був у шостій класі, мати пішла за батьком, вітчим одружився вдруге, і Франко став круглим сиротою...

У школі, і в оо. Василіян, і в гімназії, він сильно відзначався від своїх товаришів: малий, непоказний, несміливий, бідно зодягнутий, із розкуйовданим волоссям — але ж один із найкращих учнів. І народну школу, і гімназію проходив він як не першим, то другим або третім. Наука йшла йому дуже легко. Бувало те, що прокаже було вчитель за годину, він повторить геть-чисто все щодо слова.

Але ж усяка несправедливість, усяка і найменша кривда, сильно його вражали. Найбільш боліло його те, що тодішні вчителі безкарно знущалися над селянськими дітьми, та що за тих дітей ніхто не заступався. Тимто вже від дитини виросло в нього з цього приводу обурення і ненависть до тих, що робили кривду, що допускалися насилу. Про ті кривди та про те, що відчувала при цьому дитяча душа, ми маємо

багато згадок у Франкових оповіданнях („Грицева шкільна наука“, „Оловець“, „Борис Граб“, „Schön Schreiben“⁴, „Отець-гуморист“, „Мій злочин“). І найдрібніша кривда нарізувала на його вразливій душі карби, яких ніщо не могло ніколи стерти.

У часах вільних від науки він любив просиджувати в батьківській кузні, де ніколи не погасав вогонь, куди сходилися з усього села господарі, де йшли гарячі розмови про громадські справи, про те, як кращої долі добитися. А в місті час сходив на розповідках, піснях та оповіданнях із ремісниками. Малий школяр розмальовував скрині з ними, втягався в їх роботу. А придуть було вакації — хлопець допомагає дома пасти товар, звозить збіжжя, сіно, а ні, то їздить, чи ходить собі селами, розмовляє з людьми, записує народні пісні. Згодом назбиралося в нього багато таких записів, дещо з них збереглося й досі, а дещо так і попропадало.

І вже в нижчій гімназії, до четвертої класи, Франко почав складати віршики, та писати оповідання. А в вищій гімназії як треба було написати яке домашнє завдання, то він давай спише цілий зшиток, та ще віршами. Чого там не було: і оповідання,

і довгі поеми, і драматичні спроби, і мовою українською, і польською, і німецькою.

Тоді Франко почав збирати свою бібліотеку й читати — читати, де що можна було захопити. Шевченків „Кобзар“ зробив на нього таке враження, що він незабаром вивчив його всього на-пам'ять. Крім Шевченка, він пізнав твори й інших великих українських письменників: Олекси Стороженка, Степана Руданського, Марка Вовчка, Панька Куліша, Івана Нечуя-Левицького, Панаса Мирного⁵, і всі ці письменники, і свої, і чужі, залишили на його перших творах великий слід.

У Львові видавали тоді студенти, що гуртувалися в товаристві „Академічний Кружок“ журнал „Друг“. До того журналу, ще гімназистом, Франко вислав свої твори. І один віршик, написаний ним 1873 р., надрукували в цьому журналі в 3 ч. за 1874 р. Цей вірш („Народна пісня“) виславлював „народну пісню, ту криницю з чудовими струями, що то її вода тисячі живить“. А другий віршик із того самого часу („Котляревський“), надрукований пізніше, виявляв захоплення Іваном Котляревським⁶, батьком нового українського

письменства, тим, що „засвітив вогник“, який „розгорівсь, щоб всіх нас огрівати“.

Це дуже цікаво, що перші друковані твори поета оспівують народну пісню та Котляревського. Бо ж одне і друге це — те джерело, з якого полилося могутньою рікою українське письменство. Обидва вірші пояснюють нам і душу молодого Франка. Вона ж геть-чисто прилягла до рідного народу, бажала розвитку йому на народній, українській основі.

Товариство „Академічеський Кружок“ у Львові не стояло на народному ґрунті. Коли ж Франко, скінчивши гімназію, записався до нього членом, то це тільки тому, що це товариство видавало журнал „Друг“, і він там міг поміщувати свої писання. І справді, немає майже числа „Друга“ в 1875 р., де б не було яких Франкових творів. Та тільки редактори виправляли йому мову його на т. зв. „язичіє“, себто мішанину з російських, церковних та народних слів, а український правопис — на якийсь „твердий“, як тоді казали, на ніби-російський. Це й пізнати на першій більшій повісті Франковій „Петрії й Довбушки“, що друкувалася в цьому журналі. Повість ця тим цікава, що виявляє, як дуже

начитаний був тоді Франко. Та ще дотого ж вона порушує деякі громадські справи, відносини нашого народу до жидів, тощо. Всі інші Франкові твори, що друкувалися в „Друзі“, то або переклади з чужих письменників, або власні вірші, що оспівують колишню славу України, великі вчинки наших князів (Олег, Святослав), змальовують колишні щасливі часи, вони повні віри у краще майбутнє народу. Вірші ці вийшли 1876 р. окремою книжечкою.

Всі ці твори підписував Франко прибра-ним ім'ям — Д ж е д ж а л и к .

*

Та в другій половині 1875 р. склався в житті молодого поета перелім. Галицькою молоддю зацікавився був київський учений українець Михайло Драгоманів⁷, що побував 1870—73 на заході Європи і в Відні пізнав був деяких українських студентів із Галичини та з Буковини. Він стежив за українським життям в Австро-Угорщині, читав і студентський журнал „Друг“. Ні мова, ні зміст цього журналу йому не подобались. Він написав до „Друга“ три листи (1875—1876), і ці листи зро-

били великий переворот у думках багатьох тодішніх студентів.

У своїх листах Драгоманів закидував молоді, що вона далеко відстала від європейських думок, що вона не знає завдань письменства, що своїх читачів годує мертвечиною, що редакція захвалює все, що російське, але ж ні російської мови не знає, ні російського гарного письменства не знає. Він указував молоді на її обов'язок зблизитися до простого народу, пізнати його, служити йому, працювати для нього, щоб визволити його з темноти та визиску. Та ще Драгоманів наказував, щоб молодь звернулася до чистої народної мови, бо штучною мішаниною з церковних, російських та народних слів вона від народу відгороджується. Він звертав увагу на те, що письменство повинно змальовувати справжнє життя, а не видумане — а то таке штучне письменство буде мертве. І, крім того, радив не йти наосліп за всіма старими думками, а вносити в життя думки нові, свіжі, відповідно до часу та його потреб.

Листи ці зробили величезне враження і на Франка. Він почав із Драгомановим листуватися (1877 р.), і це листування тяг-

лося до самої смерти Драгоманова (Драгоманів помер 20. червня 1895 р.). Сам Франко уважав і називав Драгоманова своїм добрим учителем, що „вповні безкорисно, не жалував праці, писань і упімнень і навіть докорів“, на те, щоб і його і його товаришів „наводити на кращі шляхи європейської цивілізації“, він казав, що він їх немов „за вуха тяг на той новий шлях“. Франко в пізнішому віці високо ставив вплив Драгоманова і на всю тодішню молодь. Він думав, що коли з тих людей „вийшла яка користь для загального і нашого народного діла, то це в найбільшій мірі заслуга Драгоманова“. Самому Франкові він був усе добрий дорадник, був для нього перший „майже єдиний чоловік, що додавав йому духа й охоти“ до праці.

І цей вплив зараз-таки позначивсь і на журналі „Друг“, і на творчості самого Франка. Журнал відразу переходить на більш народну мову, стає живіший, цікавіший. Тепер Франко, наприклад, у своїх „Петріях і Довбущуках“, що далі друкувалися в „Друзі“, розсипає такі думки, що, мовляв, „наша хоругов — плуг і книга, що плуг — то наша сила, просвіта — то

наша будучність". У творах із того часу відчуваєш якусь наче свіжість, життєву правду, поет зацікавлюється життям бориславських робітників (оповідання „Борислав“) і глумить собі з таких людей, що мають на устах багато патріотичних слів, а нічого не роблять. Він описує український народ („Наймит“), що „поту лле потоки над нивою чужою“, але, що він „серцем молодий, думками все високий“, то переможе всі лихоліття і діб'ється гарної майбутности („у власнім краю сам свій пан“). Той наскрізь уже народний напрям видно і з альманаху „Дністрянка“, що вийшов заходами Франка, і що в ньому друкувалися Франкові гарні оповідання („Лесишина челядь“, „Два приятелі“) та його переклади з європейських письменників.

Всі ці твори підписував уже Франко новим прибраним ім'ям — Мирон, яким залюбки називав себе у творах, де сам писав про себе.

*

Тимчасом у липні 1877 р., як „цегла на улиці на голову“, спав на Франка арешт. Ще передтим заарештували були його при-

ятеля Михайла Павлика, а за ним другого приятеля — Остапа Терлецького⁹. Причина арешту, казали, були зносини з Драгомановим. А Драгоманова вважала тодішня влада за дуже небезпечну людину для Австрії. До самого ж арештування дійшло через лист від Драгоманова до Франка, а лист той привіз був польський політичний емігрант Еразм Кобилянський (Міхал Котурніцький). Той емігрант заїхав був до Львова, спинився в готелі, а за той час його переловила поліція і забрала Драгоманова лист до Франка. В листі Драгоманів давав указівки, що робити українській мблоді, а Франкові радив об'їхати Закарпаття, щоб познайомитися з тамошніми справами. Почався процес. Суд із листу додумався, що в Галичині є якась соціалістична змовницька таємна організація, до якої належить і Франко, і засудив поета на дев'ять місяців в'язниці.

Засуд був для поета несподіванкою. Він не був іще тоді соціялістом, навіть добре не знав, що таке соціялізм, а тільки, як селянський син, „бажав для скованих волі, бажав для нещасного долі і рівного права для всіх“... Він боровся з тодішнім ладом, не ховався з новими думками, думками

вільними, сміливими — таких ніхто тоді не проголошував, і за це його й засудили.

Сама в'язниця, ці дев'ять місяців — були для нього невимовною мукою. Його трактували, як він сам пише, „як звичайного злодія, посадили між самих злодіїв та волюцюг, котрих бувало в одній камері (казні, цюпі) з ним по 14—18, перекидали з камери до камери“, безнастанно перевіряли та чіплялися до нього за те, що „писав“, себто, що списував олівцем свої вірші або записував від інших арештантів пісні та приповідки. Кілька тижнів Франко „просидів у такій камері, що мала тільки одне вікно, а містила 12 людей“, і з них „8 спало на тапчані, а 4 під тапчаном“, бо не було місця. „З протекції, для свіжого повітря, йому арештанти відступили »найліпше« місце до спання — під вікном на супроти дверей. А що вікно через задуху мусіло бути день і ніч відчинене і до дверей продувало, то він щорана будився, маючи на голові повно снігу, навіяного з вікна“.

Та не в'язниця була для поета найтяжчою спробою, а те, як до нього поставилося українське громадянство після того, як він вийшов із в'язниці. Все тодішнє грома-

дянство було геть-чисто залякане процесом і засудом арештованих і, замість мати спочуття для Франка, — саме від нього відкинулося. Таке сталося наприклад, і з „Просвітою“¹⁰. У раді (виділі) товариства засідали тоді і духовні. А скрізь говорили, що поета засудили за соціалізм. Та й на українські установи, між іншим і на „Просвіту“, ішли тоді всякі напасті, доноси. Рада побоялася, що на товариство може спасти яке нещастя, то й ухвалою з 8 жовтня 1878 р. виключила з „Просвіти“ Франка з товаришами, „яко засуджених за агітації соціалістичні“, а, мовляв, „подібні агітації шкодять добру нашого народа і спиняють розвій товариства“. Цей додаток був, здається, на те, що як би був хто тоді напався на „Просвіту“, то можна було на нього покликатися.

Ця постанова сильно поета прибила. Так само заболіла його заборона приходити йому на „Бесіду“¹¹. Люди боялися, що як він туди ходитиме, то ті українці, які в тодішньої влади мали деяке значення, з товариства повиходять. Та бували такі, що й повиходили, хоч Франко до „Бесіди“ вже не навідувався... Найбільше ж страждав поет від того, що як хто бувало із

старшого покоління хотів з ним бачитися, то робив це тайкома, ховався перед іншими... А то ще бували такі, що начебто милосердилися над ним, але ж „помогти йому не вміли й не хотіли“, і він „лишивсь під тином умирати“...

Що ж тоді Франкові залишилося робити? Або відмовитися від своїх думок і стати членом тої громади, яка від нього відкинулася, або йти далі тим шляхом, на який пустився: далі бути тим каменярем, що лупає скалу, хоч знає, що „за те слави йому не буде, ні пам'яті в людей за цей кривавий труд“, т'але ж вірить, що „своїми руками розіб'є скалу“, збудує твердий шлях, і цим принесе нове життя, нове добро — для нових поколінь („Каменярі“). Поет вибрав — друге. І вибрав свідомо. Він знав, що його жде важка боротьба, але віра в перемогу нових думок, нового світогляду була в нього така сильна, що боротьби він не побоявся. Це видно з його тодішнього оповідання „Моя стріча з Олексою“. З нього б'є дуже тверда віра в перемогу тих думок, якими Франко сподівався промостити шлях до заведення нового ладу у світі.

Зараз після виходу з в'язниці поет береться до праці. За допомогою Драгоманова він із Павликом приступає з початком 1878 р. до видавництва нового журналу, що мав сіяти нові думки між українським громадянством Галичини. Назва журналу була „Громадський Друг“, себто, приятель гурту, громадської роботи, громадських думок, вільних думок. Видавці задумали цим журналом „порвати всі пута, що в'язали їх з давнім життям“, „розкувати думку з усіх брудів“ і — зажити наново. В журналі цьому „кожний вірш, кожна повість, кожна стаття“ були чимось новим для галицького суспільства. Все було висловлене сміливо, різко, нечуваними досі словами. З усього била віра у краще майбутнє. На програму журналу вказував відомий уже нам усім Франковий вірш „Каменярі“, — він був поміщений у „Громадському Друзі“. З інших творів, що там найшли місце, назвемо дуже гарну повість „Воа Constrictor“ про змиюку-полоза, Германа Гольдкремера, бідного колись жидка, міняйла-шматяра, що став бориславським багатирем над багатирями і немилосердно роздушував бориславську бідноту, робіт-

ників. Є це повість із тих часів, коли Борислав із незначної хліборобської оселі ставав нафтяним промисловим містом; коли бориславські селяни, колишні власники нафтових піль, ставали, через свій нерозум, наймитами-робітниками, яких безкарно визискували багатії, здебільша, жиди-зайди. До цієї справи Франко частенько вертався і дав нам низку бориславських образків у своїх повістях („Борислав сміється“) та т. зв. бориславських оповіданнях („Полуйка“, „Ріпник“, „Яць Зелепуга“, „Навернений грішник“, „На роботі“ і т. д.).

За всі ці сміливі та нові думки кожне число нового журналу конфіскували, тимто вони й не могли легко проходити в ширші верстви. До того ж нова думка відразу не приймається, для цього треба часу. А на той час не дозволяла тодішня цензура... Приятелі перейшли з періодичного видавництва на неперіодичні збірки („Дзвін“, „Молот“). Але й це не помагало. По році треба було видавництво припинити.

Та все це поета ні трохи не зражує, він задумує інше видання — „Нова Основа“. Але і з цього нічого не вийшло. Тоді, з до-

помогою приятелів, він починає видавати „Дрібну Бібліотеку“. Тут, маленькими книжечками, друкує то свої власні твори, то переклади з європейських великих письменників. Увесь час працює над своїми письменницькими роботами, вигладжує написане давніш, провірює і перероблює свої переклади, ладить до друку нові й нові твори.

В тому самому часі Франко зазнайомлюється з польськими соціялістами, бере участь у робітничому руху у Львові, влаштовує виклади для робітників, укладає програму праці для польських та українських робітників у Галичині, дописує до польських газет про українські справи („Tydzień Polski“ 1879) — і робиться вже „небезпечним“ і для влади, і для власного та польського суспільства. І це було причиною його другого арештування...

Якось із початком березня 1880 р. поет виїхав зо Львова в Коломийщину, на Покуття, до села Березова. Хотілося відпочити хоч трохи у приятеля К. Геніка. Але ж у містечку Яблоніві його заарештували і втягли його у процес, що тоді саме відбувався в Коломії проти Павликових се-

стер, які начебто займалися ширенням соціалістичних думок у своїй околиці (Павлики були — з Косівщини). До арешту попав і Геник, і ще деякі Франкові товариші. Усіх їх перетримали три місяці у в'язниці і випустили. А що Франко не належав до коломийського повіту, то його казали під сторожею відставити до Наг'євич. Ці переводини з арешту до арешту в Коломиї, у Станиславі, в Стрию та Дрогобичі належали до найтяжчих хвилин у Франковому житті. До Дрогобича він приїхав із сильною гарячкою. Його дали до ями-в'язниці, яку він пізніш описав у своїм гарнім і цікавім оповіданні „На дні“, а потім відслали ще того самого дня до Наг'євич. Та по дорозі впав сильний дощ — поет змок до нитки і дістав сильну лихоманку. Пролежав кілька днів дома і знов подався до Коломиї, щоб звідтіля таки добратися до Геника. В Коломиї прожив тиждень у готелі, написав оповідання „На дні“, „за останні гроші вислав його“, як сам каже, „до Львова, опісля жив три дні трьома центами“ (до 10 грошів), найденими над р. Прутом на піску, а коли й тих не стало, заперся у своїй кімнаті в готелю і лежав півтора дня, в га-

рячці і голоді, ждучи смерти, безсильний і знеохочений до життя“.

На щастя, Генік післав по нього товариша, що забрав його до Березова. Тут поет трохи почав приходити до сил і написав навіть оповідання „На вершку“ про молодих паничів, що, через брак самостійності в житті, зійшли на нінащо, попали в „вершка на дно“. Але про його побут у Березові довідався коломийський староста і велів жандармам відставити Франка до Коломиї. На підводі не було грошей, — жандарм пігнав поета, ще недужого, у страшну спеку, пішки. Тоді в дорозі йому повідпадали нігті на пальцях обох ніг... Староста не міг Франкові нічого вдіяти, бо він собі придбав у Дрогобичі пашпорт, але подбав про те, що зо Львова йому заборонили пробувати в Коломийщині.

Довелося повернутися до Наг'євич, трохи припочити, щоб увосени переїхати до Львова на дальшу науку. А за той час його прихильники видали його оповідання „На дні“ та ще й подбали про те, що його переклали на польську мову. Оповідання зробило сильне враження на громадянство. Головно — тою думкою, що в'язниця не може вбити духа людини, коли вона

у своєму серці ховає любов до братів, гадки про працю для інших, для громади, а про себе саму не дуже то і дбає...

*

Згодом якимось і львівська громада почала з Франком ладнати, гостроти почали вигладжуватись. Живеш між людьми, мушиш із ними ладити. Та й ті, що стоять при кермі, мусять згодом таки погодитися з тим, що не так то легко сильну людину, яка дотого духом вища за них — переіначити. Оттак у 1881 р. Франко враз із Іваном Белеєм¹², відомим пізніш редактором „Діла“, починає видавати місячник „Світ“.

Дух у „Світі“ був такий самий, що й у „Громадському Друзі“, чи „Молоті“, але ж для людей думки журналу не були вже такі нові, не такі революційні. Та й статті в журналі писані вже спокійніше, поміркованіше, не так задирчисто. І цензура „Світ“ не дуже часто конфіскувала. Зате ж місячник придбав собі багато співробітників із відомих тодішніх письменників і діячів, таких, як Олександр Кониський¹³, Іван Нечуй-Левицький, Борис

Грінченко¹⁴. До нього дописував і Драгоманів. Сам Франко виповнював не раз усі зшитки журналу своїми творами: він помістив там багато своїх віршів, наукових статей із усяких ділянок, перекладів із різних мов, там увесь час друкувалася його дуже гарна повість „Борислав сміється“, де поет, ніби докінчуючи повість „*Voas constrictor*“, дає широку картину немилосердного визиску робітників жидами-капіталістами, що збагачуються коштом поту і праці темного, незорганізованого робітництва. Повість подає вже й лік на той визиск, підносить вагу організованого життя, та, на жаль, поет не встиг її докінчити. І 1882 р. і „Світ“ перестав виходити, хоч який він був цікавий... Якимось він не міг удержатися: усе ж іще не було читача, все ще думки, що їх проголошував „Світ“, тодішнього загалу не захоплювали...

Але ж у Львові прожити не було з чого, тимто Франко вернувся на село і тут пробував до початку 1883 р. Із села він посилає статті до „Світу“, дописує до різних російських журналів („Заря“ в Києві, „Вольное Слово“ в Женеві, — останнє видавав Драгоманів), пише вірші, вигладжує

переклади (н. пр., гарний переклад твору великого німецького поета Й. В. Гете¹⁵, п. з. „Фавст“ — він і вийшов друком 1882 р.), пише на конкурс львівського журналу „Зоря“ повість „Захар Беркут“ — і цей журнал і видрукував цю повість у 1883 р.

Повість „Захар Беркут“ дуже подобалася громаді, її зустріли дуже прихильно. І воно не диво. Бо Франко вводить нас цією повістю в той час, коли наші пращурі зводили переможні бої з татарами, коли обороняли батьківщину, коли любов до рідного краю була вища за родинні почуття, коли дитина могла відцуратися власного батька, коли він зраджував рідний край. Та ще повість наглядно вказує, яку силу має громада. Коли один стоїть за всіх і всі за одного, то все можна дійти до перемоги. „Захар Беркут“ і досі дуже читана книжка. Вона й досі робить на нас велике враження тим вічно молодим духом, що ним книжка натхнена. Вага цієї книжки ніколи не зменшується, в ній усяк, і молодий, і старий, найде те, чого йому буде треба. Дуже її полюбили й на Наддніпрянщині, переробили на оперу (співана драма) й виставляли в усіх

театрах. Переклали цю повість і на польську і на російську мову. Є з неї й перерібка на драму.

З початком 1883 р. бачимо Франка у Львові. Він працює в часописі „Діло“, що його заснував 1879 р. Володимир Барвінський¹⁶, і що виходив до самої польсько-німецької війни у Львові — цілих 60 років. Але ж навесну, у квітні, поет перебирається до села Вікна у скалатському повіті. Туди запросив його відомий тоді український дідич Володислав Федорович¹⁷, що цікавився народним рухом і був навіть в р. р. 1873—1877. головою т-ва „Просвіта“. Він хотів, щоб Франко написав для нього життєпис його батька, що колись, у 1848. р., був послом до австрійської Державної Ради¹⁸. Поет пробув в Вікні кілька місяців, зробив свою роботу, позбирав тут цікаві матеріяли до політичної та господарської історії Галичини 1810—1848. р. р. і повернувся до рідного села. Тут засів за книжки, щоб ще краще пізнати ті часи, а як увосени перебрався до Львова, то доповнював свої знання про ті роки у львівських бібліотеках.

Бо треба знати, що часи перед скасуванням панщини в Галичині, як то про-

стий народ страждав від панщини, як польські селяни повставали проти своїх таки польських панів, як австрійський уряд здушив польське повстання в Галичині 1846 р., як цісарські війська бомбардували Львів — Франка все дуже цікавили. Він любив часто повертатися до тих часів у своїх творах. Оттак він написав дуже гарну поетичну повість із тих часів „Панські жарти“ (1887), оповідання „Різуни“ (1903) і „Гриць та панич“ (1898), почав писати, та недокінчив поему „Різуни“ (1880), написав повість „Великий шум“ (1907), а одна частина невідомої довгий час повісти „Лель і Попель“, написаної по-польськи¹⁹, теж змальовує ці часи (цю частину видав був Франко як окреме оповідання, п. з. „Герой поневоли“). Крім цього, у п'ятдесятліття скасування панщини (1898), Франко написав дуже гарну науково-популярну книжечку „Панщина і її скасування“.

Непорозуміння між старшим поколінням і молодими що далі, то більше вигладжувалося, Франка запросили до редакції „Діла“, він стає співробітником згаданої вже нами „Зорі“, дописує до гумористичного часопису „Зеркало“, де містить

свої глумливі вірші на тодішніх діячів, здебільша, москвофільських. А в „Ділі“ пише про громадські та господарські справи, на які звертають увагу й поляки. У „Зорі“ ж поміщує цілу низку своїх гарненьких оповідань. Дещо перекладає Франко в тому часі й на польську мову і посилає до варшавського журналу „Prawda“.

І з „Просвітою“ відносини почали наладнуватися. Франко мав серце добре, ніколи нікому не пам'ятав довго, коли йому хто було завдав біль, чи зробив кривду. Хоч рада товариства все ще не зважувалася прийняти поета знов у члени (навіть в 1892 р. іще ні!), то товариство зверталося до нього, щоб він писав до календарів, щоб писав книжечки для „Просвіти“. І поет містить у тому часі по календарях деякі дуже гарненькі оповідання („Слимак“, 1882; „Сам собі винен“, „Історія моєї січкарні“, „Ліси й пасовиська“, 1884) та ще пише книжечку про гроші та скарби („Розмова в Добровільській читальні“), яку товариство видало місячною книжечкою 1883 р. Таксамо 1889 р. „Просвіта“ видала в окремій книжечці Франкове оповідання „Гава“, а в календарі за 1891. р. поміщене його оповідання „Гершко Гольдмахер“.

Цікаво, що коли 1898. р., на „Просвіту“ накинута була москвофілія за те, що вона завела у своїх виданнях теперішній, фонетичний правопис²⁰, то Франко викпив їх здорово у вірші „Етимологічний гимн“²¹.

У „Ділі“ та в „Зорі“ Франко співробітничав від осені 1883 р. до початку 1885. Був уже такий час (1884. р.), що йому мали дати „Зорю“, щоб він сам був у ній господарем, але люди все ще якось не довіряли йому, боялися, що він їм наробить клопоту своїми думками, і „Зорі“ Франко не дістав..

*

Бо ж поет не то що не закинув своїх поглядів, не то що говорив усім правду в очі, але й проводив свої думки у творах, головню у віршах. А тих віршів у р. р. 1880—1884. призбиралося в нього багатенько. Матеріяли до них давало власне життя поета, тодішня інтелігенція, що з її поглядами йому довелося боротись, великий, як на його вік, життєвий досвід, враження з в'язниці, пізнання людей, їх думок та змагань, тощо. Тоді повстали майже всі його „Веснянки“, „Скорбні пісні“,

„Нічні думи“, „Осінні думи“, „Думи пролетарія“, „Україна“. Від усіх цих віршів дише молодістю — не диво, поетові минуло тоді всього 25 років — від них віє життям, борнею, завзяттям, вірою в перемогу правди над брехнею, світла над темрявою, з них так і б'є переконання, що людський дух, той „революціонер, що тіло рве до бою, рве за щасте, поступ, волю“, що він уже не дасть нікому спутатись, що немає вже на світі сили, котра б згасила той вогонь, яким загоряється з розсвітом днина. Скрізь у цих віршах настрої бадьорий, боевий. Весна навіває на поета порівняння з життям у світі: якась „таємна дрож проймає народи“, „мільйони ждуть обнови“. Сам поет цінить ту

малую міру мук і болю,
котрі прийняв у сім життя
за правду, за добро, за волю.

Гострим словом кидає він у очі суддям закид несправедливості тогочасного ладу, того ладу, який каже їм судити тих, що прагнуть „перевернути його правдою, працею, наукою“. Ніякого милосердя від громадянства, що береться нібито над ним милосердитись, поет не хоче, він за всякий

дар, що „пливе із його милостивих рук“ —
відкидає!

Але ж до людей він відноситься вибачливо, бо знає, що

не в людях зло, а в путах тих,
котрі незримими вузлами
скрутили сильних і слабих
з їх мукою і їх ділами.

Для людей — він б р а т. Він

для них рад жити,
серця свого кров'ю рад
їхне горе змити!

А, мовляв, „що кров не зможе змити“,
те обіцяє „спалити вогнем“!

Для себе самого він нічого не бажає,
а тільки „тої сили, щоб у бою стояти“,
„вогню, щоб палити неправду“, „теплоти,
щоб любити людей“, і тої сили, щоб
„пута ламати“ і

працювать, працювать, працювати
в праці сконать!

У праці бачить Франко мету свого
життя, бо, на його думку,

лиш праця ржу зотре, що грудь з'їдає,
чутте живе, неткнуте заховає,

лиш в праці мужа виробляєсь сила,
лиш праця світ таким, як є, створила,
лиш в праці варто, і для праці жить.

Це одна мета життя. А друга — боротьба! „Лиш боротись значить жити!“ — кличе з запалом поет.

Той бадьорий настрої, повний життєвої радості, дозволяє поетові переносити одностайність, тупість і бездушність в'язничого життя. Та він іще й інших товаришів підтримує на душі. До всіх тих, що в них „серце чистее, руки сильнії, думка чесная“, до всіх тих — у нього виривається заклик „прокидатися, сіяти думи вольнії — в головах, а в серцях жадобу братолюбія“, набиратися „смівости до великого бою за добро, за щасте, за волю всіх“. І тільки „в любови до всіх братів, усіх зарівно“ він розуміє і любов до України.

Сам він відрікається власних утіх, щоб „віддатись Україні доконечно“, він не може

божую її подобу
згубиги з серця, мимо всіх
терпінь і горя аж до гробу!

Він вважає, що нам „не пора ні москалеві, ні ляхові служити“ — що „пора жити для України“, що не пора рідну хату нищити роздорами, що час „еднатися під прапором України“, що треба за неї бо-

ротися так, щоб і „полягти в завзятій важкій боротьбі“ на те,

щоб волю, і щасте і честь,
рідний краю, здобути тобі!

Поет сильно вірить у красну весну України, вірить що

розпадуться пута віковії,
тяжкії кайдани,
непобіджена злими ворогами
Україна встане,
встане славна мати Україна,
щаслива і вільна,
від Кубані аж до Сяна-річки
одна, неподільна.

Але ж до того всього треба „єднатися, брататися, брататися в товариство чесне“, бо тільки

братерством, ширими трудами
Вкраїна воскресне!

Для життя кожної поодинокії людини він знає мету — бути „цілим чоловіком“. Коли ж хто на все життя не може стати ним, хай буде ним „хоч хвилиночку“, бо та хвилиночка „оживлятиме все його путь у поганіі дні, болотяніі дні“. А цілий чоловік це

лиш хто любить, терпить,
в кім кров живо кипить,
в кім надія ще лік,
кого бій ще манить,
людське горе смутить,
а добро веселить!

Правда, часом у поета прокидаються сумніви, чи зможе він дійти із своїми думками до мети, яку собі поклав, або, як він каже, чи зможе його „човен доплисти до берега, бо багато їх на морі гине“. Але ж цей сумнів зараз же поборює думка, чому б саме йому не добитися до мети?

Вихід із в'язниці, провідини рідного села, громада, що зустріла його, як якого прокаженого — охолоджують його гарячий настрій, він іде у світ, щоб усього цього не бачити, але ж усе це — на хвилину!

Досі у Франка не було ще такого сильного, сміливого, бадьорого голосу! Такого слова і ми в Галичині до Франка ще не чули! Уся ця поезія, починаючи вже від „Наймита“ та „Каменярів“, не — особиста, вона — громадівська, громадська, така для Франка прикметна. Того, що сам Франко відчуває, чим, крім боротьби, праці, любови до рідного краю, заповнене його серце, які його особисті страждан-

ня, ви з цих творів — не вичитаєте. Він немов соромиться за свої власні почування. А коли — з-під його пера такі ллються пісні болю, спричиненого власним горем, то він так пише, що наче ці страждання не його власні муки, а чиїсь інші... А тимчасом поет уже в 1882 р. почав був складати жмутки „Зів'ялого листа“, тої найкращої від часів Шевченка особистої ліричної (чутливої) поезії, тих перлин, що можуть бути окрасою кожного і щасливішого та багатішого за наше письменства. Страждання поета тяглися до 1896 р., коли він докінчив усі три жмутки „Зів'ялого листа“ і видав цілий твір 1897 р. Та ще довго, до 1910. р., коли вийшла ця збірка другим виданням у Києві, ширша громада думала, що це поет про когось іншого пише, не про себе. Зробила це поетова передмова до „Зів'ялого листа“. Там Франко виразно відрікався своїх особистих почувань, себе самого відрікався. Думав, що це, мовляв, гріх, йому, громадівцеві, який запряг себе добровільно до плуга народної праці, говорити про своє особисте горе...

Ця громадівська поезія мала великий вплив на тодішнє, а то й пізніше покоління

ня. З неї все і все воно набиралося духа. І досі вона робить велике враження своєю щирістю і тим чимось вічно молодим, що з неї пробивається. Її головні думки — праця й боротьба, працювати до загину — і то для громади, а далі — боротись, „проти рожна перти, проти хвиль плисти“!

*

Справа із „Зорею“ Франка сильно розхвилювала. Він покидає і „Діло“, і „Зорю“, і їде 1885. р. вперше до Києва. Хотів у порозумінні з наддніпрянськими українцями, та з їх допомогою, видавати свій власний літературний журнал у прогресивному (поступовому) дусі. Та з цих Франкових заходів нічого не вийшло. Довелося вернутися до Львова ні з чим і знов обняти редакцію „Зорі“. Тільки ж праця була вже поетові немила. Якось не міг розправити в „Зорі“ своїх крил, усе відчував, що стоїть під якоюсь контролею. Дотого йому робили прикромці з того приводу, що він дописує до різних польських журналів у тодішній Росії та змальовує, як він розумів їх, відносини між галицькими українцями. Дехто навіть домагався,

щоб Франко показував йому те, що поси-
лає до Варшави, чи до Петербургу...

Тимто Франко не кидав думки про свій
окремий журнал і навесну 1886 р. — йому
було тоді під тридцять років — подався
у друге до Києва. Тут він одружився з Оль-
гою Хорунжинською († 1941) і повернув-
ся до Львова з допомогою від киян на но-
вий журнал. Та до видавання його таки не
дійшло. За гроші, що Франко привіз із
Києва, він почав видавати „Літературно-
Наукову Бібліотеку“ (виходила до 1892
р.), де появлялися деякі цінні твори, між
іншим, і Франкові, н. пр., наукова праця
про великого українського письменника
з XVII в. Івана Вишенського (ст. 80) і Дра-
гоманова, н. пр., його дуже цікаві „Австро-
руські спомини“, або „Чудацькі думки про
українську справу“. А з „Зорею“ таки спра-
ва не йшла. За якусь дрібницю, аби лише
була якась причина, йому подякували за
редакторство — і Франко залишився без
постійного заробітку...

У 1885. р. поет надрукував невеличку
збірку своїх оповідань („Галицькі образ-
ки“), але ж так, і 1885. і 1886. рік, роки та-
кі бурливі в житті поета, для творчости
були непригожі.

У 1885. р. він зладив для „Зорі“ дуже гарну поему — „Св. Валентій“, оповідання-легенду²² про те, як повстала та страшна чорна неміч (епілепсія), яку так і звать недугою св. Валентія. Але, розійшовшись із „Зорею“, він поеми не надрукував, і вона залишилася в рукописі до 1925. р., коли її вперше видрукували. А з 1886. р. ми маємо чудову поему „Ідилія“, з життя ніби-то двох маленьких дітей²³, але ж насправді це поема про всіх тих, що „тихо і радісно, без огляду й тривоги, ідуть на стрічу сонцю золотому“. А так, у цих роках більше нічого поет не створив.

Зате в січні та лютому 1887 р. повстала дуже гарна, велика Франкова повість віршами (первісно 3912 рядків, які пізніш 1912. р. поширив він на 4004 рядки) „Панські жарти“. Ця поема змальовує останні часи панщини з її нелюдністю, муками, катуваннями. Мук цих зазнають не тільки селяни одного підгірського села, але і їх духовий провідник — пан-отець, що дбає про село, відводить його від горілки, і хоч як слабими своїми силами, а веде їх на шлях освіти, заводить для них школу. Пан не знає для селян милосердя, та вони,

ті мучені ним селяни, — люди високо моральні: вони не тільки прощають своєму катові за всі знущання над ними, але ще й помагають йому видобутися з в'язниці. Ця дуже цікава риса нашого селянина, яку вже перед Франком підносив Шевченко („учіться — від неуків!“), все зворушуватиме читача. Вартість поеми підносить легкий, що як та річка пливе — Франковий вірш. Поема появилася у збірці віршів „З вершин і низин“, що її Франко видав власним коштом 1887. р. Там помістив поет і деякі кращі громадські вірші, що їх понадруковував був чи у „Громадському Друзі“, „Дзвоні“ та „Молоті“, чи у „Світі“, „Зорі“, та є там і такі, що не бачили ще друку. Але поема „Панські жарти“ займає дві третини цілої збірки.

„Панські жарти“ дуже сподобалися громаді. Тодішні люди, які оцінювали цей твір, критики, писали, що від Шевченка не було ще такої гарної поезії, як „Панські жарти“, що Франко збудував собі нею в серцях українського громадянства вічний пам'ятник.

Цю поему поет присвятив пам'яті свого батька Якова, що робив іще панщину. Це зробив він із великої пошани для батька,

якого, як ми вже сказали, дуже любив. Крім „Панських жартів“, Франко присвятив його пам'яті ще й поеми: „Св. Валентій“ та „Історія тѣпки соли“ (недокінчена). В цій останній він підносить гарні прикмети батька, його любов і працю для громади.

З появою „Панських жартів“ промадянство почало перед Франком хилити свої голови. Широку громаду примирили з Франком — „Захар Беркут“ та „Панські жарты“.

Але жити не було з чого. Щоб утримати родину, треба було постійного якогось заробітку. Тимто Франкові довелося піти, як він сам каже, „в найми до сусідів“, — він став співробітником польського, досить прогресивного в тому часі, часопису „Kurjer Lwowski“. Цілих десять років, 1887—1897, найкращий час свого дозрілого віку, віддав він польській публіцистиці²⁴. Спис його творів, що його видали 1898 р., аж кишить, аж роїться від польських статей, розвідок, оповідань з тих часів. Українських між ними розмірно мало.

У „Kurjer“-і Франко писав багато про українські справи, господарські, літературні, громадські, суспільні. Крім того, в інших польських журналах, галицьких і російських (їх було дуже багато), поміщував переклади своїх оповідань, а то й писав до них оповідання польською мовою (пізніше вони появилися й по-українському). За свою польську повість, хоч вона торкається і українського життя, під заг. *Lelum* і *Polelum* (Лель і Полель), він добивається 1887 р. дістати літературну польську нагороду. Польська критика твір похвалила, але нагороди Франко не дістав, то так повість залишилася й досі в рукописі, по-польському вона ненадрукована¹⁹. Узагалі поет стає відомий у польському громадянстві, допомагає організувати польську селянську партію, а то й починає видавати з одним польським діячем (Вислоух) польську народну газету. Все це мало таку мету, щоб згодом народолюбні поляки могли йти рука в руку з українськими народолюбцями. Але ж за ці 10 років Франко дійшов до такого переконання, що, мовляв, „від поляків для української справи нема що ждати помочі і що, тільки сі-

ючи на власній ниві, можна до-
робитися власного хліба“...

В тому часі (від 1888 р.) починають по-
являтися переклади його оповідань і по-
російському, дещо виходить перекладом
і на німецьку мову. Але й українського пе-
ра він не кидає. В 1889 р. пише дуже гар-
ну, глибоку поему „Смерть Каїна“, — нею
доповнює біблійне оповідання про страш-
ного братовбивця, силкуючись збагнути
душу проклятої Богом і людьми людини,
яка щойно з кінцем життя пізнає, що жит-
тям людей повинна кермувати тільки —
любов. Крім того, Франко допомагає
1887 р. в виданні літературних збірників-
альманахів („Жіночий альманах“, „Весел-
ка“, „Варта“), заходить 1888 р. кого ви-
дання журналу „Товариш“ та друкує
1889 р. низку статей у народнім часописі
„Батьківщина“, що виходив під редакцією
Юліяна Романчука²⁵.

А дальша його праця в тому часі на по-
лі українського письменства та на полі по-
літичному і громадському вже тісно в'я-
жеться з його третім арештуванням 1889 р.
та з оснуванням української радикальної
партії в Галичині 1890 р.

*

Утретє спав на Франка арешт 1889 р. Заарештували його з гуртом київських студентів, що прибули на вакації до Галичини. Тоді дісталися до в'язниці й деякі польські емігранти з тодішньої російської Польщі, тоді ув'язнили декого з польських народних діячів, заарештували Павлика. Ніхто не знав причини арешту. Арештованим закидували державну зраду, робили в Галичині силу трусів, багато судових допитів, але на тому все й покінчилося. Дехто догадується, що арештування проходили у зв'язку з виборами до сойму²⁶, які саме мали відбуватися: австрійський уряд хотів арештами залякати людей, щоб не вибирали немилих урядові людей. Не найшовши за Франком ніякої провини, його по десятиох місяцях із в'язниці випустили.

У в'язниці поет написав низку дрібненьких віршиків-сонетів²⁷, що їх так і назвав „Тюремні сонети“. Є це наче віршований денник із життя у в'язниці. Але ж із віршів ясно виходить головна їх думка, що таке в'язниця, неволя, і як людство, через муки своїх кращих представників, добивається визволення. Дісталось в сонетах і цісарській Австрії за те, що вона словами ніби волю дає, але ж насправжки душить

кожне вільне слово; дісталоя в них і царській Росії, що найкращих своїх синів катувала по в'язницях та на смерть посила-ла; дісталоя взагалі всім, що вільнолюбних людей та борців (н. пр. Гонту) катували, замучували. Крім цього, з-під його пера повстають оповідання („До світла“) і вірші з життя арештантів.

Життя жидівського народу мало було відоме нашому суспільству. Воно знало тільки життя жидівського арендатора, крамаря, хитрого коршмаря, визискувача. Франко пише про таких жидів (Мошко із „Панських жартів“, насмішливі вірші про Швінделеса Пархенбліта, що друкувалися в гумористичному часописі „Нове Зеркало“ 1884 р.), він не щадить жидівських визискувачів, що висисали кров та мотали жили з бідних селян та робітників (Воа Constrictor, Борислав сміється і т. д.). Але ж бо він цікавився і народом жидівським, цікавився тим, що той народ думає, як він живе і чого собі бажає, а далі, які повинні бути відносини жидів до нашого народу. Про це є вже дещо і в його повістях („Петрії й Довбушуки“, „Перехресні стежки“). Але в 1881—1883 р. він пише окремі поеми на основі народних жидів-

ських переказів, а у в'язниці 1889 р. повстають іще дальші твори з жидівського життя.

*

Тимчасом гурт людей, що були тих самих думок, що Франко, збільшився. З початком 1890 р. можна вже було, з допомогою Драгоманова, видавати окремий часопис. Часопис назвали „Народ“. А душею часопису був Франко і Павлик, що зосередили довкола себе багато талановитих дописувачів із інтелігенції та з сільського народу. „Народ“ був добре й цікаво редагований, доступний і інтелігенції і свідомішим селянам. До „Народу“ дописував і Драгоманів, що був тоді професором у столиці Болгарії, в Софії, писали до нього й інші наддніпрянські українці. А з галичан брало в ньому участь багато молодих людей, що пізніше стали відомими українськими діячами.

А восени того самого року той самий гурт оснував окрему партію, назвав її „українською радикальною партією“, і за свій часопис прийняв „Народ“. Програма цієї партії спиралася на селянство. Вона клала собі за завдання освідомлювати на-

родні маси з її національним, політичним і господарським становищем, а покищо повела завзяту боротьбу з т. зв. „новою ерою“, себто із спробою деяких українських політиків погодитися із польською шляхтою — за деякі культурні здобутки.

Та тут важна була не так програма, як той запал, із яким молоді радикали кинулися тоді до праці. Можна різно дивитися на ту працю, та її оцінювати, але ж тепер усім уже ясно, що до того часу ще ніхто так не розворушував села, як саме ця молода партія, не збуджував такого зацікавлення різними справами, земельними, політичними, податковими, справами свободи зборів, слова, друку, справами різних реформ, виборчого права, загального права голосування, як саме — ці люди. По селах розгорівся небувалий вічевий рух. На вічах виступали з промовами дуже гарні промовці з селян. Закипіла боротьба. Молоді ці люди боролися, з одного боку, з москвофільством, з другого боку — із млявістю дотеперішніх українських політичних діячів. Рухливість і запал радикалів приневолювали і одних і других до праці.

У цій роботі скрізь бачимо Франка. Він — душа партії: пише статті, глумливі твори на противників, укладає агітаційні брошури, їздить по цілій Галичині, промовляє, вчить, гуртує...

Того самого року (1890) він видає збірку своїх оповідань — „образків з життя робучого люду“, п. з. „В поті чола“. Передмову до збірки написав Драгоманив, сам Франко дав у вводі нарис свого життєпису. Всі ці образки дишать життєвою правдою, зогрітою щирою прихильністю до людей, що в поті чола працюють, щоб пробитися крізь життя. Піт, який проливають серед тяжкої праці ці люди, так і змішується з кривавом потом самого письменника. Він цілою душею відчуває людське горе і страждає враз із тими людьми, що про них пише. І яких людей ви не знайдете в цьому збірнику: сам письменник („Малий Мирон“, „Грицева шкільна наука“, „Оловець“, „На дні“...) визискувані селяни, що страждають від несправедливого ладу („Добрий заробок“, „Ліси й пасовиська“, „Сам собі винен“), бідні робітники („Муляр“), жида („Слимак“), злодії („Хлопська комісія“), арештанти („До світла“, „На дні“), цигани

(„Цигани“), беззахисні дівчата („Маніпулянтка“, „Межи добрими людьми“, „Лесишина челядь“), і мов у ясному світлі сонця в погідний день переливається в них гаряче чуття з легким наміхом, а то й глумом („Довбанюк“, „Історія моєї січкарні“, „Два приятелі“). А джерело всіх тих оповідань — біда, горе, недостачі громадського життя, несправедливий суспільний лад.

Таких оповідань до того часу в Галичині ніхто не писав. Постаті людей, що їх змальовує поет у них, на все залишаються в пам'яті, ми для цих людей усе маємо тепле серце. І не тільки ці оповідання, що поміщені у збірці „В поті чола“, такі, а чисто геть-усі, що їх Франко взагалі і пізніше понаписував — їх буде до сотні, харківське видання творів Франка обіймає 9 томів оповідань, а ще ж багато дечого не надруковано. Зокрема ще треба сказати про згадані нами вже оповідання з бориславського життя, та глумливі, насмішливі оповідання з політичного і громадського українського життя („Історія кожуха“, „Свинська конституція“, „Як русин товкся по тім світі“, „Хома з серцем і Хома без серця“, „Чума“ й багато інших).

Того самого року Франко починає видавати віршовані твори для дітей. Хто з нас не читав, хто з нас не знає „Лиса Микити“ з його легким, мистецьким, принадним віршем? Того самого „Микити“, що його читаєш, смієшся, дивуєшся розумним хитрощам лиса і завидуєш йому тих хитрощів! Ця чудова перерібка старонімецької поеми — стала під пером Франка такою нашою, такою своєрідно нашою, що нікому й на думку не прийде взяти її за чужу. А вона саме почала появлятися 1890 р. в дитячому журналі „Дзвінок“ — а далі окремими виданнями. Донедавна було в нас десять окремих видань цієї поеми, а цього року вийшло в Кракові — одинадцять, ювілейне, з цікавими образками мистця Е. Козака. Не знати, чи є тепер у нас популярніша книжка за „Лиса Микиту“? Хіба що — Шевченків „Кобзар“ та Руданського „Співомовки“. „Лис Микита“ твір таки безсмертний, однаково принадний і для дітей і для старших.

Франко душу дітей знав, розумів, умів до дітей підходити. На це, крім „Лиса Микити“, вказують його віршеві перерібки для дітей: „Пригоди Дон Кіхота“ (1891) з великої повісти еспанського письменни-

ка Сервантеса²⁸, арабські казки „Абу Касимові капці“ (1892) і „Коваль Бассім“ (1899) та ще й збірка байок для дітей „Коли ще звірі говорили“ (1903). До дитячих творів належить і драматичний образок „Суд св. Миколая“, де піднесено велику вагу любови (надрукований щойно вперше 1920):

Любіться всі разом, бо кругом злі люди.
Коли серед своїх любови не буде,
то чужі вас певне не будуть любити,
з ваших сварок скористають, щоб вас всіх
[згубити...]

В 1893 р. Франко видав другим виданням, сильно доповненим, збірник своїх віршів „З вершин і низин“, рівно в двадцять років після того, як написав свій перший друкований вірш. Книжка вийшла вчетверо більша за перше видання з 1877 р.: Франко подавав до збірки багато віршів, що їх написав у зв'язку з радикальним рухом, насмішливих, глумливих творів („Вандрівка русина з бідною“) та ще деякі легенди²². Збірку прийняла з захопленням тодішня молодь. А сам поет тішився, що за двадцять років від надрукування його першого вірша „лід проломаний“, що „рух наш загально-народний, такий слабкий,

несмілий і несвідомий ще перед 20 літами, став уже куди-куди не той“, що „сума наших сил більше, сума здобутого нами здорового і чистого зерна більше, сума доброго, братерського, теплого почуття по сей і по той бік більше“ (він мав на думці всі українські землі)!

В тому самому часі Франко пробує писати драматичні твори, і їх виставляє український театр у Галичині. Цікаво, що перший його драматичний твір, комедія з народного життя „Рябина“ (1892), торкається читальняного руху в Галичині: прихильники освіти, читальні, борються з темнотою, з шахрайством, визиском і своєю впертістю доводять до того, що найбільший ворог читальні (Рябина) сам стає її членом. На жаль, „Рябина“ не була надрукована за життя поета, і щойно 1928 р. побачила світ у збірному виданні творів поета в Харкові, та й то неповна, бо рукопис запропастився, а ціла комедія, відтворена на основі різних рукописів, появилася щойно 1940 року²⁹.

З другим драматичним твором, із „Украденим щастям“ (1893), поетові повелося краще. Він одержав за нього нагороду від галицького Краєвого Виділу³⁰, і досі його

з великим успіхом грають на всіх українських землях. Таксамо все всім дуже подобалася комедія з учительського життя в Галичині: „Учитель“ (1896). Завзятий народодлюбець — учитель, що страждає від темноти селян, зручних шахраїв-коршмарів та від влади — невсипуючою своєю працею перероджує село, поборює ворогів темноти і, хоч у своїй праці тратить здоров'я (вибух крові), своєї праці не кидає! Його, недужого, переносять у інше, ще темніше село — та він іде, бо там його знову чекає праця для свого темного народу! Писав Франко ще й інші короткі драматичні образки, н. пр. „Будка ч. 27“ (1893), „Кам'яна душа“ (1896), „Майстер Чирняк“ (1896), останній про боротьбу ремесла з фабрикою — але ж усі ці твори не мали вже такого великого впливу, як „Украдене щасте“, чи „Учитель“. Зокрема треба згадати ще про високопатріотичну велику віршовану драму-казку „Сон князя Святослава“ з XII в. з головною думкою: „Хай згиңе, хто кривавить Русь роздором“. На жаль, цей гарний драматичний твір досі не бачив іще сцени. В 1896 р. ладив його до вистави український театр у Галичині, але чогось не виставив.

Більшість із цих драматичних творів Франко друкував у двомісячнику „Житте і слово“, що сам його заснував, і він, з допомогою наддніпрянських земляків, почав виходити у Львові 1894 р. Це був справді європейський журнал, цікавий, у ньому співробітничали українські діячі й письменники з обох боків Збруча. У „Житті і Слові“ Франко помістив силу своїх власних розвідок, оповідань, віршів, багато перекладів із чужих письменників, у ньому надрукував він цікаву повість „Основи суспільности“ (1894—1895) — на жаль нескінчену, на основі загадкового процесу, за вбивство священника в одному селі. „Основами суспільности“ був панський двір і польські пани-шляхтичі, що вносили скрізь деморалізацію та безкарно допускалися різних злочинів, а назверха виходили якнайкращими людьми. У додатку до журналу почала виходити ще й інша його повість (докінчена окремо) „Для домашнього огнища“ (1897), теж, здається, на основі якогось процесу — з життя військових австрійських старшин, на тлі якого змальована торгівля дівчатами. Кожна книжка журналу мала критичні огляди, і від 1896 р. і політичні статті. Журнал відгу-

кувався на всі літературні, культурні та політичні новини тодішнього українського життя.

Крім того, Франко весь час займався наукою. За одну наукову працю, з поля старого українського письменства, він дістав науковий ступінь доктора філософії³¹ на віденському університеті (1894). А коли після смерті Омеляна Огоновського³² не стало на львівському університеті професора української мови й письменства (1895), то Франко склав дуже гарно відповідний іспит, львівські професори його прийняли, але не затвердив його уряд. Склалося на це багато причин. Найбільше слово мав тут тодішній намісник³³ Галичини гр. К. Бадені, а він не хотів допустити Франка на професора за політичні переконання поета. Була це велика кривда для Франка, а для української науки невимовна втрата. Найбільший знавець українського письменства, найбільша для тодішньої молоді повага, людина широко знана зо своєї наукової праці і поза Галичиною — залишилася поза університетом. Ця подія викликала між свідомою українською громадою в Галичині зрозуміле обурення. Сильно заворушилося українське громадянство

і в Наддніпрянщині, з яким Франко був у постійних зносинах.

А проте науки Франко не кидає. Саме тоді (1894) до Львова прибув на університет професор Михайло Грушевський³⁴. Обидва великі люди науки стають приятелями. Від 1873 року працювало у Львові Товариство імени Т. Шевченка, що від 1893 р. перетворилося в „Наукове Товариство“. Відколи воно вибрало своїм головою професора Грушевського, в ньому закипіла наукова праця. Від 1895 р. починає і Франко заповнювати видання товариства своїми науковими творами. Не було тому „Записок Наукового Товариства ім. Шевченка“, де б він не помістив хоч якої невеличкої наукової роботи. Треба всім дивом дивуватися, звідкіля в нього набралось часу на всю працю. День-у-день редакційна робота в польському деннику, „Житте і Слово“, літературна праця, різні видання, наука, до того чорна газетярська та коректорська робота, інші важкі заробітки. Дотого ж і політичної діяльності Франко не закидав. У березні 1897 р. його виставили кандидатом на посла до Державної Ради¹⁸ (з повіту Перемишль—Мостиська). Треба було їздити по селах,

відбувати віча. На виборах нарід тримався добре, а проте, через відомі в цілому світі галицькі польсько-шляхетські та урядові шахрайства, на посла вийшов хто інший. Ясна річ, що ціле таке життя викликувало в поета велике роздратування.

Та в українського громадянства Франко вже тішився великою повагою. Проти нього ніхто не важився ставити протикандидата на виборах. Не диво! В 1896 р. поет видав своє невмируще „Зів'яле листе“, що відразу придбало йому велику славу...

Але в 1897 р. Франкові довелось таки ще багато випити і від української громади, і від польського громадянства. З кінцем весни 1897 р., появилася збірка Франкових оповідань у перекладі на польську мову. Поет помістив у цій збірці передмову: „Дещо про себе самого“, написану ще 1895 р. Тут він „признається до гріха“, що, мовляв, українців він не любить, а то й України не любить „так, і в такій мірі, як це роблять або вдають, що роблять, патентовані³⁵ патріоти“. Іншими словами, не любить її так, як ті, що багато говорять про любов для України, назверха величають себе патріотами, але ж для рідного народу нічого не роблять.

„Як син українського селянина“, роз’яснює Франко, „вигодований чорним мужицьким хлібом, працею твердих мужицьких рук, я почуваю себе до обов’язку панщиною цілого життя відробити ті шаги, котрі витратила мужицька рука на те, щоб я міг видряпатись на височінь, де видко світло, де чути духа волі, де зоріють уселюдські ідеали“³⁶. Мій український патріотизм, це тяжке ярмо, що мені доля вклала на плечі. Я можу здригатися, можу нишком проклинати долю, що вклала мені на плечі це ярмо, але ж скинути його не можу, не можу шукати іншої батьківщини, бо став би падлюкою перед власним сумлінням. І коли що влекшує мені двигати це ярмо, так це образ того українського люду, що хоч його гнобили, хоч він темний, хоч його довгі віки деморалізували, хоч тепер і бідний, неповоротливий, то проте поволеньки прокидається, у що раз ширших масах відчуває жадобу світла, правди, справедливості і шукає до них доріг. Ото ж і варто працювати на користь того люду, і ніяка чесна праця не піде намарне“.

Ця передмова наробила в українському громадянстві великого шелесту. Посипалися закиди. Найгірше вражало те, що ці слова появилися в польському виданні. Франко й сам помітив, що не гаразд було цього писати в книжці, призначеній для польського читача, то й у другому виданні цієї книжки передмову цю пропустив. А землякам відповідав то в „Житті і Слові“, то гарними віршами („Сідоглавому“), де супроти розуміння любови до рідного краю, в нас прийнятого загально, ставив свою любов. Мовляв, інші люблять Україну, як „дім, воли, корови“, а він, Франко, „не любить її — з надмірної любови“. А вислів цієї його надмірної любови був — „труд важкий, гарячка невдержима“.

Та весь цей крик незабаром уссух. Перше неприємне враження минуло. Дотого Франко видав свою дуже гарну віршеву збірку „Мій Ізмарагд“ (1898), де й роз'яснював і цю справу, і лагідним, спокійним голосом учителя розповідав, як він дивиться на життя, як він розуміє багатство, молитву, працю, милосердя, любов і любов до рідного краю, приятельство, радість, смуток, як оцінює людський гнів, не-

розум і т. ін., і — буря уклалася. Про всю справу забуто. Тим більше, що тоді саме, в 1897 р. Франкові довелося зазнати ще більших прикрощів — від польського громадянства.

Сталося воно так. Якось два місяці після виборів, із початком місяця травня 1897 р., Франко помістив у одному віденському журналі („Die Zeit“), куди здавна писав про галицькі справи, статтю про найбільшого польського поета Адама Міцкевича⁵⁷. У цій статті він назвав Міцкевича поетом зради, бо, мовляв, він у кількох поемах говорить про зраду, як про єдиний засіб боротьби за визволення народу з чужої неволі. До всього цього ще й додав, що погано мусить бути з народом, який такого поета називає своїм пророком та духовим провідником... На Франка накиннулися всі польські часописи. Знайомі поляки перестали з ним здоровкатися. Польська молодь улажувала проти нього демонстрації. Редакція того часопису, де він десять років працював, усунула його зі співробітництва. Вся ця поведінка так на поета вплинула, що він „покинув на завсіди експериментування”³⁷ з працею на двох загонах і дав собі слово присвяти-

ти всю свою працю рідному народові". І так воно і сталося. Бо коли Франко ще далі пише в чужих виданнях (німецьких, російських, чеських, чи інших), то вже тільки про Україну і про українські справи.

*

Від 1898 р. поет присвячує себе виключно праці для свого народу.

За почином проф. Михайла Грушевського Наукове Товариство ім. Шевченка починає з початком 1898 р. видавати поважний, європейський місячник „Літературно-Науковий Вістник“ і запрошує на одного з його редакторів Франка. Хоч редакція часто змінялася, то від 1898—1906 рр. дійсним редактором журналу був таки Франко. Кожну книжку він заповнював своїми власними та перекладними творами. Кожна книжка приносила як не нове яке оповідання Франкове, то його статтю критичну, літературну, то з українського життя, то з чужого, то літературні нариси, то знову вірші, чи давніші, поперероблювані, чи нові, власні й перекладні, а то й цілі повісті, що друкувалися від книжки до книжки й виходи-

ли потім відбитками. Тут появилася, н. пр., 1900 р. дуже цікава повість „Перехресні стежки“, з часів, коли прокинулося до життя наше село в Галичині, як боролася українська інтелігенція за права свого народу, як тяжко було їй боротися серед тої страшної гнилі, в якій пробувала Галичина, здеморалізована польсько-шляхетською господаркою. Тут друкувалася повість „Великий шум“ (1907), з часів, коли селяни боролися з панщизняним ладом у Галичині. Розгорніть якунебудь книжку „Літературно-Наукового Вістника“ з того часу (кожна книжка мала 18—20 аркушів друку!) — скрізь відчуєте Франкову руку, з усього б'є його широке знання, з усього пробивається сила його духа.

Крім того, він виправляв до друку чужі рукописи, робив чорну коректорську роботу, пригортав до письменства нові письменницькі сили, листувався з письменниками по цей і той бік Збруча, давав усім указівки, поради, поуки. Ні, заслуг Франка для „Вістника“, де він своєю працею виховував і письменників і читачів, і описати не можна — такі вони великі!

Та не тільки у „Вістник“ усі сили свої вкладав Франко. З кінцем 1898 р. всі укра-

їнці, і в Галичині, і на Буковині, величаво святкували століття виходу у світ „Енеїди“ Ів. Котляревського⁶. Відомо, що з появою цього твору почалося відродження українського письменства народною мовою, на народній основі. Для свята у Львові Франко написав дуже гарний твір „Великі роковини“, який і виголосили на цьому святі. Твір цей замітний тим, що він чудовими віршами змальовує, як то з довгого національного сну прокидається Козак-невмирака, — ознака невмирущої сили народу, — і дає такі науки сучасному поколінню:

Лиш борися, не мирися,
радше впадь, а сил не трать,
гордо стій, і не корися,
хоч пропадь, але не зрадь!
Кожний думай, що на тобі
мільонів стан стоїть,
що за долю мільонів
мусиш дати ти одвіт!

Так, так — Франко знав, чого народові потрібно: національних гордощів, боротьби й найважливіше — почуття відповідальності в роботі! Поет устами Козака-невмирака вчить „ніколи не подаватися, а то пропаде праця цілих поколінь“. Він закінчує свою науку такими сильними, ба-

дьорими словами, з яких б'є непохитна віра в майбутнє:

Довго нас недоля жерла,
досі нас наруга жре,
та ми крикнім: „Ще не вмерла,
ще не вмерла і не вмере“.

З нагоди цього свята з'їхались були тоді у Львові українські письменники з Галичини й Буковини, мистці, літературні робітники, наукові діячі. Вони рішили залишити якусь тривалу пам'ятку з приводу цього свята і, за почином проф. М. Грушевського, заснували „Українсько-руську Видавничу Спілку“ з метою — видавати якнайбільше українських книжок. „Видавнича Спілка“ почала свою діяльність 1899 р. І у „Спілці“ знову Франко дуже багато працює: видає свої оповідання, вірші, редагує твори європейських письменників (н. пр., цінні Кулішеві переклади найбільшого драматурга світу В. Шекспіра³⁸), видає свої переклади та ще скрізь додає свої пояснення, помітки, літературні вводи, тощо.

Маючи так багато літературної та наукової роботи, поет починає поволі відставати від політичного життя. Правда, він усе

ще працює в радикальній партії. У червні 1898 р. іще раз кандидує від цієї партії на посла, тепер уже до галицького сойму²⁶. І тепер, через великі зловживання, йому не стало всього десять голосів до того, щоб стати послом... За той час із частини радикалів і колишніх народовців утворилася 1899 р. національно-демократична партія. І Франко і Грушевський пристали до цієї партії і навіть дуже щиро в ній працювали. Але згодом виявилось, що з практичною, політичною працею їм зжитися важко, що обидва вони своїм світоглядом різняться від колишніх народовців, їм стало в новій партії завузько, і вони з партії вийшли. Франко повернувся ніби знов до радикалів, писав навіть час-до-часу до радикальних часописів — але ж із усього видко було, що ця справа вже його не так то дуже й цікавить. Воно й ні трохи не дивно! Бо ж поет був уже тепер понад партійною людиною, він був уже духовим батьком усього народу, він тепер уже тішився признанням людей із усіх партій. Всі ж уже бачили, як багато для цілого народу дала двадцятьп'ятьлітня невсипуща праця Франкова!

*

А саме 1898 р. минало чвертьстоліття письменницької діяльності поета. Молодь та гурт поетових приятелів і прихильників поетового таланту владили 31. жовтня т. р. в його честь скромне ювілейне свято. З нагоди ювілею вийшов спис творів Франка — його зладив Франків товариш Павлик⁹ на 127 сторінках, що займають самі заголовки цих праць, тепер було б уже поверх 500 сторінок — та ще й появилася чепурна привітна книжка, у якій появилися твори різних українських письменників, здебільша, прихильників його таланту. З краю посипалися складки на гостинець поетові. На святі промовці підносили Франкові заслуги для українського народу, для його розвитку, для української науки, письменства, культури. З усіх усюдів вітала свого улюбленого духового провідника та вчителя тодішня молодь і свідомі селяни. Привітали поета окремою гарною адресою і земляки з Києва. На адресі були підписи найвизначніших тодішніх діячів, письменників, музик, таких як: Михайло Старицький³⁹, Микола Лисенко⁴⁰, Леся Українка⁴¹, Євген Чикаленко⁴², Олександр Кониський⁴³, Агатангел Кримський⁴³, що був осо-

бистим приятелем поета, і багато-багато інших.

Це свято було одною з найкращих хвилин у поетовому житті. Зворушеним голо-сом відповів він на привітання. Зазначив, що ніколи не вважав себе чимось великим, а просто „звичайним пекарем, що пече хліб для домашнього вжитку“, або „мулярем, що цементом і облімками заповнює в будівлі всякі люки і шпари“. А далі ка-зав, між іншим, таке: „Як син селянина, вигодований твердим мужицьким хлібом, я почуваю себе до обов'язку віддати пра-цю свого життя тому простому народові. Вихований у твердій школі, я відмалку за-своїв собі дві заповіді. Перша, то було саме почуття обов'язку, а друга, то — потреба безнастанної пра-ці. Я бачив відмалечку, що нашому селя-нинові нічого не приходить без важкої праці; пізніше я пізнав, що й нам усім, як нації, ніщо не прийде задар-мо, що нам ні від кого ніякої ласки не надіятися. Тільки те, що здобудемо своєю працею, те буде справді наше придбання, і тільки те, що з чужого культурного добра присво-їмо собі також власною пра-

цею, стане нашим добром“. Він висловив свою велику радість, що на його очах українська справа росте, що „в широких колах нашої громади займається або й сильно вже горить бажання освіти, свободи й широкого індивідуального (одинцевого) та громадського розвитку“, та закінчив свою промову: „Нехай пропаде моє ім'я, але хай росте й розвивається український народ“.

А на сходинах, що відбулися по святі, Франко сказав іще одну промову, де повчав українську громаду, щоб вона йшла, як у війську, лавою, рівно, а не вихилялася набоки, не підштовхувала та не випихала інших із того рівного ряду. Та ще вказав на нашу велику національну недостачу, а власне, що в нас усе було й є мало людей до чорної, найпростішої роботи...

Ювілейний рік приніс Франкові велике признание у своїх і в чужих. Його визнали одним із найкращих мистців слова, великим ученим, найбільшим тогочасним українським письменником, яким міг би повеличатися і кожний інший, культурніший за нас та щасливіший за нас, народ.

Велику вагу мав той ювілей іще і з того боку, що від того часу найбільший український поет Галичини набирає що раз більше всеукраїнського значення, що ним що раз більше зацікавлюється і Зазбручанщина.

Справа в тому, що українська книжка не мала доступу на Наддніпрянщину — не слід забувати, що від ганебного царського указу з 1876 р. українське письменство в межах колишньої царської Росії було заборонене! — то й ширша громада ні творів Франка не знала, ні не була докладно зазнайомена з його діяльністю. Якийсь час ішов на Наддніпрянщину „Літературно-Науковий Вістник“, та незабаром його там заборонили. Тимто українському вченому, письменникові Сергієві Єфремову⁴⁴ довелося окремо приїхати до Львова, і тут на місці зазнайомитися і з поетом, і з його творчістю. Побувши у Львові, Єфремов написав дуже докладну працю про Франка та помістив її 1903 р. по-російському в київському журналі „Киевская Старина“, а згодом видав її й по-українському окремою книжкою (Співець боротьби і контрастів⁴⁵). У праці був життєпис поета,

була змальована ціла його творчість, із великими виписками з його творів.

Взагалі тоді на Наддніпрянщині стало було трохи легше жити. Настали тісні зв'язки між синами того самого народу — головню через „Літературно-Науковий Вістник“ та професора М. Грушевського. В Києві почало працювати видавництво „Вік“, засноване з нагоди століття виходу „Енеїди“ Котляревського — відтіль і назва видавництва. Це видавництво видало у трьох великих томах вибір із українського письменства від Котляревського до найновіших часів. Уже звідтіля наддніпрянський читач міг пізнати трохи Франка, бо було в тому виборі досить багато гарних вийнятків із оповідань та віршів Франкових, був короткий його життєпис. А в 1903 р. видавництво „Вік“ видало у двох томах оповідання Франка: передрукувало, хоч і з цензурними пропусками, збірку „В поті чола“. Опісля мали піти й інші томи Франкових творів, бо видавництво задумало було дати повне видання творів поета, і ці дві книжечки це були тільки перші томи цього збірного видання. Та тимчасом вибухла перша російська революція (1905). З українського слова в царській Росії спа-

ли кайдани. Українська книжка з Галичини дістала доступ на Наддніпрянщину. А далі і в Києві почали видавати, й поза „Віком“, Франкові твори, і вони виклика́ли незвичайне захоплення в наддніпрянських читачів.

*

Франків поетичний талант доходив до свого вершка. Йому пройшло тоді поза сорок років, і він поволі починає оглядатися позад себе. У збірках віршів, що появляються тепер („Мій Ізмарагд“ 1898, „Із днів журби“, 1900, „Semper tiro“, цебто — завжди новик, вічний рекрут, вічний учень 1906) чути легенькі скарги, що в житті поет „щасливий не був“, що „хоч жив, а все ж і не нажився“, що „робив без віддиху, а зроблено так мало“, що

інших закрівав... аж накінці нестало
у власнім серці запалу, ні віри...

Своє минуле життя поет починає згадувати „спокійно, та без радості, без туги“. Та водночас він відчуває, що „віз його починає котитися вниз“, що „квіти в'януть“, що „боротьбу з життям програв“. Він навіть згадує, що колись у давніх часах

велетні могли співать, творить,
могли боротись, тішитись, любить
в вісімдесяти році, — нам в могилу
вже в сороковім треба карк
[хилить!]

Але ж коли б воно навіть і було так! Таке
життя, як Франкове — повне праці „без
віддиху“, серед тяжких злиднів, могло
викликувати такі думи!

Та віршів таких мало. Вони повставали
в такі хвилини, коли поет почував у собі
зародні тяжкої, невилічної недуги, яка ви-
бухла 1908 р. і спроквола підточувала
сильного дуба. Це вірші — особисті.

Але коли поет думав про громаду,
про народ, тоді почував у собі силу, як
давно. Він іще 1904. р. голосно заповідав,
що

до відважних світ належить,
к чорту боязнь навіснї!

А чотири роки передтим кликав:

Люди! Діти!

До мене! Я люблю вас, всіх люблю!
І все зроблю що будете хотіти!
Чи крові треба — кров за вас проллю!
Чи діл — я сильний, віковічні скали
розторощу, на землю повалю!

Із поета і тоді говорить усе ще бойовик,
хоч уже не той із 1880—1884 р. р., а —

зрівноважений, спокійний учитель народний, народний провідник із довголітнім досвідом. Він одного тільки боїться, що, може, „не доспіває своєї пісні“. А так увесь час думає над своїм народом, усім серцем боліє, що в нас багато рабської натури (пор. вірш „На ріках вавилонських“, у збірці „Semper tigr“), що той наш народ такий талановитий, із такою гарною мовою, з такою невимовно гарною піснею, є „гноєм у сусідів“, „тяглом у поїздах їх бистроїздних“, що він знає тільки „сльози і зітхання“ („Мойсей“). І в поета виринає така думка, що це тому так, що народ не має перед собою найвищої мети, не має „ідеалу“³⁶. Над цією справою Франко давно вже думав і вже в 1883 р. додумався, що навіть варто вмерти, навіть зраду вчинити („Похорон“), аби лише дати народові найвищу мету, такий ідеал. І в нього раз-у-раз стоїть перед очима провідник, що, як той жидівський Мойсей, вивів би народ із неволі.

І його найкраща поема, найсильніше його слово, один із найкращих творів, що їх дало українському народові українське письменство, і є його поема „Мойсей“

(1905). Великий цей твір тим, що змальовує нам провідника, для якого його народ був би всім. На думку Франка, такий провідник віддав би для народу „весь вік свій, весь труд у незломнім завязттю“, він „любив би той народ невимовно“, і то за все, і за добрі, і за погані прикмети, він „став би з любови до нього його слугою“, віддав би йому все, і взаміну за те „від нього нічогосінько не хотів би, ні похвали, ні пошани, а приняв би для добра того народу і наруги і рани“. Але ж такий провідник, як оттой Мойсей біблійний, мусів би знати, яка мета цього народу, він мусів би безоглядно до цієї мети вести той народ, хочби той народ у своїй темноті і спротивлявся його наказам, а то й побив би його камінням! Він мусів би мати непохитну віру в те, що мета, куди він веде народ, правдива. За найменший сумнів у своєму ділі, у своїй праці — його чекає найбільша кара: сам він до мети не дійде, хоч сам народ дійти і може, і таки дійде...

Такі головні думки того найбільшого українського твору ХХ. ст., Франкової поеми „Мойсей“. А той Мойсей Франкової поеми — це він сам, це поет народний

провідник, а його твір — скромний „весільний дар“ українському народові. Весільний — бо від весілля починається дозрілий, самостійний вік людини. А поетові тільки того й хотілося, щоб народ його жив життям дозрілих народів, які знають, чого хочуть і для чого живуть. І як біблійний Мойсей вірив, що його жида діб'ються до Палестини, так і український Мойсей вірив, що український народ

...огнистим видом
засяє у народів вольних колі,
трусне Кавказ, вперешеться Бескидом,

покотить Чорним морем гомін волі,
і глянє, як хазяїн домовитий,
по своїй хаті, і по своїм полі...

*

Думки про народ і його майбутнє ніколи не давали поетові спокою („твоїм будучим душу я тривожу“). А в тих часах від таких думок йому сну спокійного не було. У збірці „Semper tiro“ (1906) він розбирає минуле нашого народу, бачить „кров із руських ран, що все рине, рине“, бачить сльози українських жінок, що течуть із їх очей від непам'ятних часів, ба-

чить, як і досі „на щити червоні брешуть“⁴⁶, як це було здавна, бачить, як самі свої люди зневажливо відносяться до одного з найбільших скарбів народу, до свого українського слова... Але ж на все знаходить він пораду і лік. А саме: треба стати „мужем блаженним“ (у Франковому значенні), що скрізь „за правду голос свій підносить“, що „криком збуджує громаду“, що

на згоду з підлістю не простягає руку,
волисть зломатись, ніж вклониться
[злому,

одне слово, треба — переродитися!

А щодо нашої мови, то, наперекір усім недовіркам, усім, що собі з неї покепковували, що дивились на неї як на щось нездатне, що кожную іншу мову, чи „московську, чи польську, чи чеську вважали за кращу“ — поет ставив народну мову дуже високо, як річ потрібну мільонам, і з завзятістю кликав, що її, ту українську мову, він, із усіма, що вірять у її майбутнє —

надише
міццю духа і вогнем любови,
і нестертий слід її запише
самостійно між культурні мови!

І справді, ніхто в Галичині не підніс її до таких висот, як Франко. Тут, щодо мови, в нього була така думка, що вона повинна бути спільна для всіх українців, і наддніпрянських, і наддністрянських. Сам він усією своєю літературною роботою змагав до того, щоб його мова, не „тратячи своєї галицької основи“, була зрозуміла для всього українського народу, без огляду на те, де він живе. Оттим то він усе дуже працював над своєю мовою і раз-у-раз вигладжував її у нових виданнях своїх творів, нагинаючи її до мови писань наддніпрянських письменників. Але ж багато вже його слів та висловів увійшло у скарбницю мови і наддніпрянських авторів, що собі їх засвоїли, а через них уже й у мову поточну, звичайну, розмовну.

*

Із діячів минулих часів Франко займається у віршах із тих часів Іваном Вишенським, тим цікавим і своєрідним українським патріотом, борцем за свій народ, що забутим уже тоді і нерозумним способом, замкнувшись у чернечій келії на

горі Атоні⁴⁷, далеко від рідної землі, хотів спасти той народ від неволі. Цією видною постаттю нашої історії займався письменник довго. Він вивчив докладно життя Вишенського, його діяльність, його твори, писав про нього наукові розвідки, зібрав і видав його писання, а в окремій, дуже гарній поемі „Іван Вишенський“ — поміщеній у збірці „Із днів журби“ — силкувався відтворити душевний стан тієї великої на свій час людини.

У тій самій збірці надрукував поет поему „На святоюрській горі“ про те, як то 1655 року, підчас облоги Львова, з'явилися в шатрі гетьмана Богдана Хмельницького послі польського короля з тим, щоб гетьмана привернути до вірності Польщі. Та гетьман розповів послам відому казку про вужа, що вигодувався в хазяїна і приносив йому щастя, а потім хазяїн вужа скривдив, обидва розійшлися — і відправив послів із такими словами:

Ні, мій куме! Краще чисто
розмежуймося як-слід:
вам хай буде ваша Польща,
Україну нам лишіть!

*

В тому самому часі (1900. р.) поет сповідався перед громадою, як він розуміє поезію та її завдання, яка була програма його життя, та як він її виконував. Програму свого життя Франко визначив був собі ще 1883. р. Вона містилася в двох словах: пісня і праця. Пісня — бо він поет, праця — бо він народний робітник. Тоді він добре собі освідомлював, що лише працею і піснею „зможе він для правнуків жити“, що його пісня і його праця залишать у грядущих поколіннях нестертий слід!

І справді — одним і другим він живе і для нас, для тих, що тепер живемо, і для тих, що прийдуть по нас!

Бо ж, на його погляд, пісня це — „краса єдина бідного тяжкого життя“, це — „єдина сердечна дружина“, це — відрода в дні горя і сліз“, це щось таке, що „в невмираючій силі ясніє й живе в серці“, це щось таке, що „сил додає до важкого життя“, це щось таке, що „дає тихий привіт у хвилях великих життєвих невгодин“.

А праця знов, це те, що „єдине до людей доводить“, щось, що „дає до життя принаду“, що „ціль дає, щоб у манівцях не блудити“, щось, що „вводить у тайники

темні“, щось, що „проясняє земні дива“,
що „відгадує загадку людської нужди“.
Тимто він і співав:

Пісня і праця — великі дві сили,
їм я до скону бажаю служити —

і служив їм, служив цілий свій вік.

А тепер питання: яка має бути та
пісня, яке завдання сучасної поезії,
що́ таке сучасний поет? Франко все
стояв на тому, що поезія повинна відби-
вати дійсне життя і служити громаді.
А в 900. роках гурт молодших письменни-
ків проголосив був такий погляд, що поезії
до громади ніякого діла немає, що вона
існує для себе. Франко боровся з такими
поглядами. На його думку, сучасна по-
езія це все те, що хвилює людей, все те,
чим вони живуть, все те, чого вони праг-
нуть, до чого йдуть,

сучасна пісня, — не перина,
не гошпiтальнее ⁴⁸ лежання,
і вся вогонь, і вся тривога,
вся боротьба, і вся дорога,
шукання, дослід і погоні
до мет, що мчать по небосклоні.

Одне слово, вона — пісня, поезія об-
хоплює все життя з його бажаннями,
боротьбою!

А сучасний поет, на думку нашого поета,

болить чужим і власним горем,
в його чутливість сильна, дика,
еольська гарфа⁴⁹ мов велика,
що все брентить і не втихає:
в ній кожний стрічний вітер грає, —
а втихне вітрове дихання,
брентить в ній власних струн дрижання.
Не гармонійний⁵⁰ звук той — —
він дразнить слух і нерви дуже,
найві дразнить, сон тривожить,
вертить докором, зло ворожить,
жене тебе, де кроком рушиш,
кленеш його, а слухать мусиш!

За іншими Франковими словами: поет — вічний рекрут (poëta — semper tiro) він робить те, що каже йому робити його наставник — національний обов'язок, національне сумління, і він того наставника слухає — мусить слухати!

З таким розумінням завдань поезії й письменства взагалі Франко створив, як кажуть учені, свою окрему письменницьку школу в Галичині, себто, за його слідами щоб змалювати справжнє життя — пішло багато талановитих письменників у Галичині, таких, як ось Василь Стефаник, Марко Черемшина, Тимотей Бордуляк, Ульяна Кравченко, Наталія Кобринська, В'яче-

слав Будзиновський, Денис Лукіянович, Василь Щурат, Андрій Чайковський⁵¹ і багато інших — майже всі вони приятелювали щиро з Франком — і багато-багато молодших.

*

Рівночасно займався Франко й далі наукою. Його наукові праці з року на рік зростали й обіймали українське письменство: старе, середнє, нове, а то й старослов'янське, а далі йде і староукраїнська повість, і апокрифи⁵², старо- й новозавітні, і народні пісні, і приповідки, і розвідки про поодиноких письменників та їх твори, таких, як Вишенський, Шумлянський⁵³, Шевченко, Федькович, Старицький³⁹ і т. д., і українська драма, і українська вірша, і критичні розвідки. Його короткі огляди історії української літератури друкували німці, поляки, росіяни, чехи, мадяри. Більший нарис видав він і по-українському. А що вже наукового матеріялу повидавав Франко — то й не казати! І коли Наукове товариство ім. Шевченка здобуло собі свого часу таке велике признання в науковому світі, то, побіч Грушевського, тут най-

більша заслуга — Франкова. В самому Товаристві він вів секцію (відділ) історії письменства й мови, був довгий час її директором.

За його наукові праці харківський університет зробив його своїм почесним доктором, між членами російської Академії Наук у Петербурзі йшли розмови про те, щоб Франка вибрати дійсним членом, він був членом наукового чеського народознавчого товариства, Наукове Товариство ім. Шевченка зробило його за наукову працю своїм почесним членом.

Та, побіч наукової праці, він не цурається і популярних розвідок. Він пише дуже цікаву книжечку про панщину (1898) у п'ятдесятиліття скасування панщини в Галичині, друкує у тижневику „Поступ“ у Коломиї повчальну і гарну статтю „Що таке поступ“ (вийшла й окремою книжечкою), бере участь у виданнях „Просвіти“ (збірка деклямацій для селян і міщан 1902, книжечка про життя й діяльність Олександра Кониського¹³ 1901 і т. д.). З товариством „Просвіта“ відносини наладжуються. Давні непорозуміння йдуть у забуття, про них уже й не згадують. Серед незвичайного захоплення загальні збо-

ри товариства з 8. червня 1908 р. прийняли пропозицію головної ради (виділу) й за Франкові „безсмертні заслуги на полі української літератури й науки“ обрали поета почесним членом „Просвіти“.

Життя укладалося для Франка що-раз краще. Що-раз голосніше говорили тоді про оснування українського університету. Почали робити заходи, щоб Франко став професором слов'янських літератур. Поет мав достійний заробіток, хоч і не який-то великий, а проте можна було зажити спокійним життям. Родина — дружина і четверо дітей — не потребувала голодувати! До того ж 1901 р. сповнилася давня туга Франка — зажити у своїй, хоч скромній, домівці: він придбав собі власну хату в сусідстві найбільшого свого товариша праці — Михайла Грушевського. Діти вже мали сяк-так забезпечену майбутність. І коли б не недуга дружини, що раз-у-раз повторялася, можна б було бути спокійним.

Та нараз 1908 р. вибухла страшна Франкова недуга і закаламутила весь домашній спокій: лікарі, лікарні, треба було виїхати над Адрійське море, до Льоврани, потім до містечка Ліпіку в Хорватії. Лікування не помагало. Поетові скрутило

обидві руки, він утратив силу володіти ними. Йому все здавалося, що з них сиплеться пісок, що з ним говорять духи...

А проте він роботи не кидає: перекладає, видає свої нові вірші, перевидає давніші свої твори — поезії, повісті, оповідання, драми, переклади, друкує наукові твори („Нарис історії української літератури“). Писати сам не може, то й говорить, а пише його син Андрій. А коли вночі з 21. на 22. квітня 1913 р. смерть нагло забрала в нього цього улюбленого його сина, йому допомагають інші, а то й сам він собі радить: рисує на папері букви на зразок друкованих...

У 1913 р. скрізь святкували сороклітній ювілей письменницької діяльності Франка. Декуди на святах бував сам поет — тоді його бурливо вітало громадянство. Деколи поет їздив по більших містах (Чернівці, Перемишль, Тернопіль і т. д.) і читав у битком набитих залах свого „Мойсея“. Скрізь його тоді на руках носили.

З нагоди ювілею Наукове Товариство ім. Шевченка визначило йому постійну плату. Комітет м'олоді уладив у Львові ювілейне свято-академію, а комітет старших громадян зібрав до 30.000 австрійських корон на

ювілейний дар поетові. Ці гроші дуже стали поетові у пригоді 1914—1915 рр., коли російські царські війська залили були Галичину. Крім цього, комітет видав гарну привітну книжку на честь поета, і в ній узяли участь не тільки найвизначніші українські письменники та вчені, а й багато чужих: німці, росіяни, чехи, поляки, хорвати, шведи й т. д.

В усіх була така свідомість, що коли Галичина справляє Франкові ювілей, то вона святкує й сорокліття свого розвитку, що так тісно зв'язаний із особою її духового провідника — Івана Франка.

*

Часи російської царської займанщини поет пробув у Львові — ввесь час нездужаючи. Але й тоді не кидає він праці: пише вірші, нераз глумливі, перекладає віршами наш найстарший літопис (почав іще перед війною, 1914 р.), грецьких та латинських поетів, видає з дозволу російської цензури у Львові, в українському перекладі, вибір із своїх цікавіших статей, що їх поміщував у польських часописах 1886—1890, п. з.: „В наймах у сусідів“.

Але здоров'я що-раз гіршало. Опущений, сам-саміський — дочка ще з-перед війни була в Києві, сини на війні, дружина в лікарні — поет що-раз більше занепадає, тратить сили. Вже восени 1915 р. видно було, що не за горами кінець... Та, під дбайливим оком д-ра Овчарського і Січових Стрільців, зиму перебув щасливо у Січовій львівській станиці для видужників — і навесну перебрався до своєї хати. Дня 9. березня 1916 р. зладив заповіт: хату і права до своїх творів переказав — дітям, бібліотеку, рукописи, листування — Науковому Товариству ім. Шевченка. Товариство віддало для цієї мети окрему кімнату в бібліотеці, владило її так, як виглядала робітня поета за життя, і береже цієї дорогої спадщини по Франкові як найбільших святощів. Передусім як ока в голові береже дуже вартну рукописну спадщину поета: твори з ранніх літ, не подокінчувані вірші, оповідання, різні записи, нариси, переклади з європейських поетів, листування з усім світом, тощо.

У квітні і травні 1916 р. в поета не було вже сили ходити: він сидів або лежав, а в неділю 28. травня в 4. год. сполудня закрив навіки свої стомлені очі, не дожив-

ши сповна шістдесят років. До останньої хвилини зберігав пам'ять.

*

Вістка про те, що Франка нестало, великим смутком укрила все українське громадянство. Відбилася вона сумним відгомном скрізь, куди воєнне лихоліття позакидало наших людей: у таборах виселенців, по різних містах Австрії, Німеччини, Швейцарії, в таборах полонених українців із колишньої Росії, на Волині, занятій військами осередніх держав. Через воєнні окопи докотилася вона й до Києва.

Часописи вийшли з чорними обрямками. Про поета та його вагу заговорили й чужинці. Наукове Товариство ім. Шевченка дістало безліч висловів спочуття. Воно й занялося похороном.

Відбувся похоронний обряд 31. травня. Ціла вулиця перед хатою поета далеко-далеко була запруджена учасниками похорону. Налічували їх до 10.000. Сила було шкільної молоді, а далі — Січові Стрільці, багато інтелігенції, своєї і чужої. Не було тільки селян. Їх не пустили до Львова гострі воєнні закони...

Домовину з дому й на Личаківському кладовищі несли до могили Січові Стрільці. Співало багато різних хорів. Похоронний похід тягся майже три години. Коло восьмої увечір тіло вкладено до грібниці. Її вшерть повкривали вінці. Було багато промов. Хилився до спочинку чудовий весняний день, доходила десята година. На погідному травневому небі висипали зорі. Вони дивились, як над свіжою могилою свого Мойсея сумує зажурений народ.

*

Зараз після похоронів появилось декілька книжечок, що змальовували широким масам велику вагу Франка і з'ясовували ту втрату, якої зазнав український народ через його смерть. Важко було що більше зробити в часі воєнної заверюхи...

Але ж як у 1917 р. пробудився наш народ над Дніпром, як революція кинула його в боротьбу за свою державу — розбуджений до нового життя наш народ почав віддячуватися Франкові: починають повставати школи його імени, його ім'ям назвали найкращий драматичний український театр у Києві („Франківці“), майже кожне

місто дістало вулицю імени Франка, появляються рік-по-році нові видання його творів, ці твори люди масами розхоплюють. Не забула поетові його заслуг для народу рідна Галичина в листопадових днях 1918 р. і в дальших роках, і поволі зростає свідомість того, що на довгі роки ніхто нам його не замінить, і зростає розуміння того, чим був для нас Іван Франко. Зростає воно в масах, які дорожать ім'ям великого поета і ховають для нього пошану та любов, майже таку саму, як для Шевченка.

З приводу десятиліття смерти поета, скрізь, де живе український народ, відбувалися святкування. Це був час, коли на Наддніпрянщині проводили т. зв. українізацію. Франка проголосили державним письменником, скрізь ішли там, як і тут, величаві Франківські свята. У зв'язку з десятиліттям смерти товариство „Рух“ у Харкові почало друкувати збірне видання творів Івана Франка. Від 1925—1929 р. р. встигло вийти тридцять томів, деякі томи у двох частинах — та це тільки твори гарного письменства (поезії, повісті, оповідання, драми, переклади віршеві та прозові). З 1930 р. дальше видання припинили.

бо редакторів, Івана Лизанівського та С. Пилипенка, нестало...

А так узагалі там увесь час силкувалися Франкові думки використовувати для своєї пропаганди. Між іншим, останніми часами, як у Наддніпрянщині почали вихвалювати все, що російське, з Франка зробили мало що не політичного москвофіла, що „горів любов'ю до братнього народу“ і ніби-то поза ним, як це увійшло було в моду, світу божого не бачив... Правда, Франко дуже добре знав російське письменство, вельми цікавився російською культурою, перекладав великих російських письменників (Пушкін, Некрасов, Салтиков-Щедрін, Толстой ⁵⁴ і інш.), високо цинив російських борців за волю, протестував проти ув'язнення царським урядом визначного російського письменника Горького ⁵⁵ — але ж його таксамо захоплювали визначні діячі та письменники інших народів (німців, французів, італійців, англійців, поляків, чехів і ін.), і таксамо він дав нам гарні переклади творів німецького генія Гете ¹⁵, французького письменника Золя ⁵⁶, англійського драматурга Шекспіра ³⁸, польського поета Міцкевича ⁵⁷, чеських письменників Врхлицького ⁵⁸, Гавлічка ⁵⁹ і ін. Критика

Советського Союзу підносила, цілком справедливо, велику вагу Франка як революціонера-демократа, але ж заслонювала його національне обличчя, приховуючи заслуги поета як великого національного українського революціонера і патріота. А проте для популяризації поета там багато зробили. За часів большевицького панування в Галичині львівський університет назвали ім'ям Франка, з приводу 25-ліття смерти поета (офіційно це звалось з приводу 85-ліття народин) приготували збірне видання його творів із гарного письменства у 25 великих томах (кожний том 20—30 аркушів друку), виданням їх кермувала Академія Наук у Києві, і 20 томів було вже готових та підписаних до друку, та тільки війна припинила це корисне видання. Одночасно мав появилися Франко в перекладах на всі мови Союзу, деякі переклади вже й повиходили з друку. Львівський університет відбував щороку Франківське свято. Львівський відділ Академії Наук улаштував цікаві вистави Франківських видань. У Львові повстав недавно музей ім. Івана Франка, де збирають усі пам'ятки, зв'язані з творчістю та з життям поета. Музей міститься

в домі, що був власністю Франка, і де він жив. Вулиця, де той музей (колишня Понінського), дістала назву Івана Франка.

*

Від самої смерти поета українське громадянство Галичини думало про те, щоб на гробі поета станув надгробник, гідний пам'яті найбільшого сина Галицької Землі. Утворено комітет, зібрано гроші, і в 1933 р., в день скону поета, 28. травня, відкрито пам'ятник роботи мистця-різьбаря С. Литвиненка: каміняр із молотом розбиває скалу. Кожний, що провідує Личаківське кладовище, мимоволі спиняється перед цікавим пам'ятником-нагробником і схиляє низько голову перед тим, хто спочив під великою брилою граніту. З приводу відкриття пам'ятника відбулося у Львові величаве свято-академія. Для свята наші композитори приготували окремі, дуже гарні музичні твори до поетових слів. Людей на святі було так багато, що треба було академію повторити, щоб і інші, які не попали на неї, могли почути співи, промови, деклямації..

Щороку 1. листопаду на гробі палає вогонь свічок. Щороку у травні провідують

на місці вічного спочинку поета люди. Щороку на Зелені Святки лунає жалібний спів над могилою незабутнього поета.

Окремо відзначає пам'ять Франка й село. Ось у Криворівні, в Карпатах, куди щороку колись їздив на літо Франко, де щороку з'їжджалися і Михайло Грушевський, і Володимир Гнатюк, і Михайло Коцюбинський⁶⁰ — самі селяни вбили на улюбленій поетовій скелі пам'ятну таблицю. Відкриття таблиці відбулося влітку 1926 р. з нагоди десятиліття Франкової смерті.

*

Двадцятьп'ять років минуло від смерти Івана Франка. За ці роки ми не встигли ще зробити всього того, що треба було б для пам'яті того „цілого чоловіка“, яким був найбільший син Галицької Землі.

Правда, вже дещо зроблено — покищо народ присвятив місяць травень Франкові. У багатьох місцях від років уже владжують Франкові свята. Як у березні — на честь Шевченка, так у травні — на пошану Франка. Треба тільки, щоб свята ці стали загальні. І ще важніше — щоб вони були гідні пам'яті Франка. Але

цього ще мало. Ми ще не знаємо як-слід нашого великого громадянина, поета-революціонера. Не дуже то знаємо його життя, не так то й дуже знаємо його твори, і не так то добре уявляємо собі його величезні заслуги для нашого народу...

Франко був — людина всебічна. Не тільки дужий поетичний талант, не тільки автор прекрасних оповідань, чудових творів для дітей, гарний повістяр, добрий драматург, не тільки вчений на європейську міру, не тільки політичний діяч і великий громадянин-революціонер — він великий учитель народу, учитель — добрий, учитель ласкавий, що за руки нас брав і на розум добрий наводив, на шлях правди спрямовував. І коли треба було, не гласкав по головці, а громом гримів, стермошував нашим сумлінням.

Сорок років тяглася його невсипуща праця для одної думки — для якої він „і горів, і яснів, і страждав, і трудився“. Ця думка це була — наша краща доля, наше краще майбутнє. Ту кращу долю мала нам викувати сутужна безнастанна праця, почуття обов'язку, особиста гідність, закинення рабських почувань, безнастанна боротьба, любов до свого народу,

безмежна віра у краще майбутнє рідного краю. Для кожного з нас ясними буквами записав Франко у серця таку науку:

бережи маєток про чорну годину,
та віддай маєток за вірну дружину;
а себе довічно бережи без вплину,
та віддай майно, і жінку, й себе
[за Україну.

Добрий учитель, Іван Франко, носив ціле своє життя ці слова у своїй душі і нам їх переказав. У доброго вчителя слова з ділами ніколи не розходяться. У Франка — вони ніколи не розходились, він чи „в долі добрій, чи злиденній, чесно просто йшов весь вік“!

Шлях Франкового життя такий для нас повчальний!

А ця книжечка — мала хвірточка, що відчиняє нам ворота до пізнання і того шляху, і самого поета.

ПРИМІТКИ

- ¹ Маркіян Шашкевич, українсько-галицький поет (1811—1843), пробудник галицьких українців, один із основників і душа „Руської Трійці“, куди, крім нього, належали Яків Головацький (1814—1888) та Іван Вагилевич (1811—1866). „Руська Трійця“ видала 1837 р. „Русалку Дністрову“, збірку народною мовою, що мала для Галичини те саме значіння, що Котляревського „Енеїда“ (див. пом. 6) для всієї України.
- ² Юрій Федькович, український поет Буковини (1834—1887), „буковинський соловій“, автор гарних оповідань із гуцульського та вояцького життя, драм, народних повісток, перекладав на українську мову твори німецьких та англійських поетів; від нього починається українське відродження на Буковині.
- ³ Михайло Качковський, галицький громадський діяч, великий народолюбець (1802—1872), спомагав українські видавництва й установи; хоч був противником Москви та російської мови для нашого письменства, галицькі москвофіли зробили його своїм одноступцем, і товариство, що вони оснували для конкуренції з „Просвітою“ (пом. 10), назвали його ім'ям.
- ⁴ Schön Schreiben — краснописання, з-грецька „каліграфія“, було довгий час дуже важним предметом навчання в галицьких народних школах.

- ⁵ Олекса Стороженко (1805—1874), писав цікаві насмішливі оповідання; відома його історична повість „Марко Проклятий“; Степан Руданський (1833—1873), визначний український поет, талантом, кажуть, найбільший після Шевченка, в нас відомі його „Співомовки“, гарні його історичні поеми; Марко Вовчок (1834—1907), властиве ім'я Марія Марковичка, авторка чудових оповідань із часів панщини, прекрасні ці оповідання захоплювали Шевченка, що звав авторку їх своєю „донею“; Пантелеймон Куліш (1819—1897), великий український письменник, поет, повістяр, писав драми, оповідання, перекладав Святе Письмо, європейських великих письменників, між іншим Шекспіра (див. пом. 38); Іван Нечуй-Левицький (1837—1918), повістяр післякріпацької доби, писав повісті з життя селян („Кайдашева сім'я“, „Бурлачка“, „Дві московки“) та інтелігенції („Хмари“, „Над Чорним морем“ і т. д.), головно — духовенства („Причепа“, „Старосвітські батюшки й матушки“ і ін.); Панас Мирний (1849—1920), властиве ім'я Панас Рудченко, найбільший український повістяр, писав повісті з життя селян після скасування кріпацтва („Хіба ревуть воли, як ясла повні“, „Повія“, „Лихий попутав“ і ін.).
- ⁶ Іван Котляревський, батько нового українського письменства (1769—1838), почав нову добу нашого письменства „Енеїдою“ (1798), що її переробив (перелицював) на український спосіб із латинського поета Вергілія; інші його твори, тепер загально відомі: „Наталка Полтавка“ та „Москаль Чарівник“.
- ⁷ Михайло Драгоманів, визначний український історик, народознавець, громадський, і політич-

ний діяч (1841—1895), родом із Полтавщини, мусів емігрувати на чужину, був професором університету у Софії в Болгарії, підтримував галицькі радикальні видання, мав великий вплив на тодішнє покоління українців по обох боках Збруча, дуже займався галицькими справами (через те його назвали: „Михайло Галицький“).

⁸ альманах, арабське слово — збірка творів сучасних письменників.

⁹ Михайло Павлик, український громадський і політичний діяч (1853—1915), дуже діяльний член радикальної партії, учень Драгоманова, видавав його твори, листування (досі вийшло яких 14 великих томів); Остап Терлецький, український громадський діяч у Галичині (1856—1902), один із провідників молоді 70 рр. XIX ст., був адвокатом у Львові.

¹⁰ „Просвіта“ — найстарше українське культурно-освітнє товариство, засноване 1868 р. у Львові; видавало до останньої війни популярні книжечки для народу, твори українських письменників нової доби („Українська письменність“), оснувало поверх 3000 читалень у Галичині, дбало про піднесення культурного й освітнього рівня селян, міщан та робітників, дало основу до повстання багатьох інших українських організацій і т. д.

¹¹ „Українська Бесіда“ (назва від 1929 р.), товариство для розваги старшого покоління (касинове), повстало 1861 року у Львові як „Руська Бесіда“; довгий час утримувало український театр у Галичині, який засновано 1864 р.

¹² Іван Белей, українсько-галицький громадський діяч і письменник (1856—1921), довголітній ре-

дактор денника „Діло“ (1883—1902), видавав із Франком „Світ“ (1881—1882).

- ¹³ Олександр Кониський, визначний український громадський діяч (1836—1900), письменник (поет, повістяр, писав драми й оповідання, написав життєпис Шевченка), був від 1862 р. у близьких зносинах із Галичиною, мав великий вплив на сучасне собі молоде покоління.
- ¹⁴ Борис Грінченко, український громадський і просвітній діяч (1863—1910), письменник (поет, повістяр, писав оповідання, драми, перекладав із чужих мов), був редактором великого „Словника української мови“.
- ¹⁵ Йоган Вольфганг Гете, найбільший німецький поет (1749—1832), один із найбільших поетів світу, крім цього — повістяр, драматург, писав наукові твори; багато з Гете перекладав Франко (н. пр., його довгу поетичну повість „Герман і Доротея“, дрібні вірші, тощо; з визначного твору „Фавст“ переклав цілу першу частину і 3. дію — другої).
- ¹⁶ Володимир Барвінський, український громадський і політичний діяч Галичини та письменник (1860—1883), редактор журналу „Правда“ (1876—1880), основник і редактор (1880—1883) часопису „Діло“ (супроти москвофільського „Слова“, що виходило в 60 рр. XIX ст.).
- ¹⁷ Володислав Федорович, український громадський діяч у Галичині (1845—1917), дідич, голова (1873—1876) товариства „Просвіта“ і почесний її член, був послом до австрійського парламенту (1879—1882).
- ¹⁸ Державна Рада в колишній Австрії — парламент, народне представництво усіх країн, народів і станів австрійської держави; вона була

законодатним тілом, складалася з двох палат: з палати послів і палати панів, осідок її був — Відень.

¹⁹ Повість „Lelum і Polelum“ написав Франко польськи й відіслав її до Варшави на конкурс; нагороди не дістав, хоч до неї критика поставилася прихильно; залишилася й досі в рукописі, з рукопису переклав її на українську мову проф. Михайло Возняк, і вона вперше побачила світ у Харкові 1930 р.; щодо назви повісти, то „Lelum-Polelum“ це литовські божки; в польській мові слова ці набрали значення двох нерозлучних людей.

²⁰ фонетика, грецьке слово — наука про звуки в якійсь мові; фонетичний правопис (часто його так і звать просто „фонетика“) засновується на законі: пиши, як чуєш, пиши, як правильно говориш; чисто фонетичного правопису немає, все у правописі фонетичні закони сполучуються з етимологічними (пор. пом. 21), але ж коли фонетична основа перемагає, тоді вже говоримо про правопис, що він фонетичний (н. пр., етимологічно було б: „пѣкъ бы“, чисто фонетично: піг би, а ми пишемо: пік би).

²¹ етимологія, грецьке слово, наука про корені слів; етимологічний або історичний правопис уживає таких значків, із яких видко, звідки який звук узявся, пор. кѡнь = кінь, лѣдъ = лід і т. д.; ним довго користувалися галицькі москвофіли, та й вони його пізніш закинули, але ж цим правописом пишуть іще на Закарпатті.

²² легенда, лат. слово — оповідання про життя святих.

²³ ідилія, грецьке слово — образок із життя ща-

сливих людей, що живуть далеко від міського гамору.

- ²⁴ публіцистика, латинське слово — відділ письменства, що займається справами політики і громадського життя в часописах, журналах, чи в окремих виданнях.
- ²⁵ Юліян Романчук, український громадський і політичний діяч у Галичині (1842—1932), провідник галицьких українців перед першою світовою війною, довголітній посол до віденського парламенту (1901—1918) та галицького сойму (1883—1895), творець „нової ери“, — від якої пізніш відкинувся.
- ²⁶ сойм — народне представництво з одного якогось краю колишньої Австрії (представництво Польщі з-перед 1939 р. теж звалося „соймом“); осідком галицького сойму був Львів, буковинського — Чернівці.
- ²⁷ сонет, італійське слово — первісне значіння „пісенька“, вірш, що складається з 14 рядків, які відповідно римуються один із одним.
- ²⁸ А. Мігуель Сервантес Сааведра (Cervantes Saavedra), визначний еспанський письменник (1547—1616) писав оповідання, драми, вірші; найславніший твір, це повість „Дон Кіхот“.
- ²⁹ Комедія „Рябина“ йшла довгий час на сцені українського театру в Галичині; грали її з Франкового рукопису, який десь запропадився; за поетового життя цього твору ніхто не надрукував, щойно по першій світовій війні син його Тарас позбирав різні вривки твору і надрукував їх у збірному виданні Франкових творів у Харкові; в 1940 р. відтворив цілу комедію проф. М. Возняк і надрукував її в наукових „Записках“ львівського університету ім. Франка.

- ³⁰ Краєвий Виділ, краєва самоврядна (автономна) установа в поодиноких краях колишньої Австрії, з осідком у столицях країн; залагоджувала справи, що торкалися поодиноких країв.
- ³¹ доктор — науковий університетський ступінь; доктор філософії — доктор факультету (відділу) університету, де викладали такі науки, як: мова й література всяких народів і часів (філологія), історія й географія, математика й фізика, природознавство і т. д.
- ³² Омелян Огоновський, український мовознавець і історик літератури (1833—1894), професор української мови й письменства на львівському університеті, довголітній голова „Просвіти“.
- ³³ намісник — найвищий адміністраційний урядовець якогось більшого австрійського краю (н. пр., Галичини, Чехії і т. д.), шось наче губернатор у колишній царській Росії, він ніби-то „заступав царя“, і звідсіля така назва; менші краї, н. пр., Буковина, мали своїх „президентів“.
- ³⁴ Михайло Грушевський, найбільший український історик початків ХХ ст., професор університету у Львові (1866—1934), організатор наукового життя у Львові й Києві, довголітній голова Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, академік (дійсний член) Української Академії Наук у Києві, автор великої історії України (9 томів), історії української літератури (6 томів), голова Української Центральної Ради 1917—1918 р. р., писав теж оповідання.
- ³⁵ патентований, латинське слово — той, має на щось патент, себто свідоцтво на щось, чи грамоту, що він найкращий, найбільший і т. д., загально визнаний.

- 36 і д е а л, грецьке слово — вимріяний, уявний зразок, образок із усіма найкращими, найдоскональнішими прикметами, недосяжна доскональність.
- 37 е к с п е р и м е н т у в а н н я, латинське слово — роблення різних досвідів, спроб, коли людина кидається на всі боки та пробує, щоб зробити це, чи те.
- 38 Вілліям Ш е к с п і р, найбільший драматург (драматичний письменник) світу й найбільший англійський драматург (1564—1616), перекладений на всі мови сьвіту; на нашу мову перекладало, й перекладає й досі, його багато талановитих поетів (Куліш, Старицький, Федькович, Франко, Рильський і ін.).
- 39 Михайло С т а р и ц ь к и й, український поет і драматург (1840—1904), один із найкращих українських декляматорів, визначний режисер і управитель театру (1883—1891, 1898—1899), перекладач Шекспіра.
- 40 Микола Л и с е н к о, батько української музики (1842—1912), найкращий знавець української народної пісні, найбільший український композитор XIX. в. (народні пісні, пісні до слів Шевченка й інших поетів, опери, себто драми для співу, твори на фортепіан і т. д.), основник першої української музичної школи в Києві.
- 41 Л е с я У к р а ї н к а, властиве ім'я Ларисса Косач-Квітка, один з найбільших українських поетів (1871—1913), небога (сестринниця) М. Драгоманова, писала боеві вірші, драми великої мистецької вартости („Оргія“, „Лісова пісня“, „Кам'яний господар“), оповідання, літературні і критичні статті.
- 42 Євген Ч и к а л е н к о, визначний український громадський діяч (1861—1929), автор славних на свій

час „Розмов про сільське хазяйство“, видавець українського журналу в Києві „Нова Громада“ (1906) і денника „Рада“, автор цікавих спогадів, один із кращих знавців української мови.

43 Агата́нгел Крима́ський, визначний український учений (мовознавець і сходознавець) і поет (* 1871), дійсний член Наукового Товариства у Львові і Української Академії Наук у Києві.

44 Серге́й Єфре́мов, український літературознавець (* 1876), критик і публіцист, дійсний член Наукового Товариства імені Шевченка і якийсь час член Української Академії Наук, 1917. заступник голови Української Центральної Ради, 1929 р. засуджений більшовиками у процесі „Спілки визволення України“ на 10 років в'язниці, а як відбув свою кару, то, кажуть, знов його судили і засудили вдруге.

45 „Киевская Старина“ — український науковий журнал-місячник, що виходив до 1906. р. по-російському, бо українська мова була від 1876 р. в колишній Росії заборонена — але ж твори гарного письменства і наукові матеріали друкували і по-українському; контра́ст, французьке слово — протилежний, що цілком відбиває один від одного (н. пр., білий — чорний; бідний — багатий; дуже високий — дуже низький і т. д.).

46 „на щити червоні брешуть“ — вислів із староукраїнської поеми „Слово о полку Ігоревім“ (лисиці, ворожі українцям, а прихильні половцям — гавкають, як зближаються українці із своїми червоними щитами, щоб гавкотом дати про це знати ворогам українців.

47 Ато́н, крута гора у Греції, недоступна; там були монастирі, куди православні йшли спасати-

- ся; кожний народ мав там свій монастир, мали такий монастир і українці (св. Пантелеймона).
- ⁴⁸ го шпіталь, латинське слово — шпиталь, лікарня.
- ⁴⁹ е о л ь с ь к а г а р ф а — за старогрецькими віруваннями гарфа (трикутній великий струмент з металевими грубими струнами) божка вітрів Еола, вона ніби видавала сама від себе гарні звуки при сході сонця та подихах легенького вітру.
- ⁵⁰ г а р м о н і й н и й, грецьке слово — доброзвучний, милозвучний.
- ⁵¹ В а с и л ь С т е ф а н и к, визначний український письменник (1871—1936), писав дуже гарні нариси, оповідання, новели з життя покутських селян; М а р к о Ч е р е м ш и н а (правдиве ім'я: Іван Семенюк), автор оповідань і нарисів із гуцульського життя (1874—1927); Тимотей Б о р д у л я к (1863—1938), писав оповідання з життя селян; У л я н а К р а в ч е н к о (Німентовська), українська поетка, (*1862), дуже дбала і дбає, щоб у її віршах була гарна форма; Н а т а л і я К о б р и н с ь к а, одна з перших провідниць жіночого руху в Галичині (1851—1920), цікаві її оповідання з жіночого та селянського життя („Виборець“); В'ячеслав Б у д з и н о в с ь к и й, політичний діяч і письменник (1868—1935), посол до австрійського парламенту, найбільше вславився своїми історичними повістями й оповіданнями; Д е н и с Л у к і я н о в и ч, педагог і письменник (*1872), вивчав діяльність поодиноких письменників (н. пр., Федьковича, Франка), автор повістей і оповідань з життя подільських селян та інтелігенції; В а с и л ь Щ у р а т, поет і один із найкращих перекладачів (*1871), визначний літературознавець, дослідник творчости Шевченка і т. д.; А н д р і й Ч а й-

ковський, політичний діяч і письменник, (1857—1937), автор повістей і оповідань із життя т. зв. ходячої шляхти в Галичині та багатьох історичних повістей („Корнієнко“, „Кричевський“ і т. д.).

52 а п о к р и ф, грецьке слово — „тайний твір“, себто — заборонений церквою; апокрифи були оповідання, що доповнювали або роз'яснювали Письмо Святе різними пригодами, про які біблія не говорить (н. пр., що робив Адам, як його вигнали з раю; Мати Божа — по смерті Ісуса Христа і т. д.); поділялися на старозавітні, новозавітні, апостольські, про святих і т. д.

53 Йосиф Шумлянський, львівський єпископ (1648—1708), приятель польського короля Яна Собеського, стояв близько до гетьманів П. Дорошенка та Ів. Мазепи, перевів 1700 р. львівську єпархію на унію.

54 Сергій Пушкін, найбільший російський поет ХІХ. ст. (1799—1837), творець літературної російської мови і російського вірша; багато добрих поетів перекладало його на українську мову (н. пр. драми — Франко), а 1937 р., з приводу століття смерті, появився в двох томах вибір його найкращих творів у перекладах нових українських поетів таких, як Рильський (Євгеній Онегін), Тичина, Голованівський, Сосюра і ін.; Михайло Салтиков-Щедрін російський письменник (1826—1889), висмівав у своїх повістях і оповіданнях російські царські порядки, заскорузлість громадянства і т. д., Франко дуже любив Щедрина і перекладав дещо на українську мову; Лев Толстой, великий російський повістяр, мислитель („толстовство“ — не протися злу, (1828—1910), мав своїми думками вплив

на частину російського громадянства („толстовці“); з його творів („Війна і мир“, „Анна Кареніна“, „Відродження“ й ін.) багато перекладено й на українську мову.

- 55 Максим Горький, (справжнє прізвище — Пешков), знаний російський революційний письменник (1868—1937), автор повістей, оповідань і драм із життя т. з. „босяків“ (бурлак) та робітників, дуже високо шанований російськими більшовиками, був у гарних відносинах із Коцюбинським (пор. пом. 59).
- 56 Еміль Золя, відомий французький повістяр (1840—1902), батько французького натуралізму („голої правди“, без ніяких прикрас); твори його перекладені на українську мову, дещо переклав і Франко, який написав про Золю цікаву розвідку.
- 57 Адам Міцкевич, один із найбільших польських поетів ХІХ. ст. (1798—1855), майже весь перекладений на українську мову; багато перекладів виготовив і Франко, який дав про поета декілька розправ; з інших перекладів треба згадати чудовий переклад „Лана Тадеуша“ Максима Рильського.
- 58 Ярослав Врхліцький (справжує ім'я — Еміль Фріда) — найбільший і найплідніший чеський поет ХІХ. в. (1853—1912), — залишив поверх 100 томів творів своїх і перекладів найкращих і найбільших поетів світу на чеську мову; Франко переклав його драму „Бар Кохба“ й написав нарис про діяльність поета.
- 59 Карель Гавлічек-Боровський чеський поет і політичний та громадський діяч (1821—1856); майже всі його поетичні твори переклав

на українську мову Франко й написав про поета цікаву розвідку.

60 Михайло Коцюбинський, визначний український письменник (1864—1913), автор чудових оповідань, між іншим, із гуцульського життя, п. з. „Тіні забутих предків“; Володимир Гнатюк, український учений (народознавець), дійсний член Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові та Укр. Академії Наук у Києві, (1871—1926), приятелював із Франком.

